

ERDELYI. REFOR-
MÁTUS. TEMPLO
MOK ÉS TORNYYOK

ERDÉLYI REFORMÁTUS TEMPLOMOK
❖❖ ❖❖
ÉS TORNÝOK ❖❖ ❖❖

KIADJA AZ ERDÉLYI REF. EGYHÁZKERÜLET IRATTERJESZTÉSE
KOLOZSVÁRT 1929

Erdély egy gazdag, de ismeretlen múzeum, írja egy helyen Kőváry László, a jeles történész. És bár e figyelmeztető szavak leírása óta időben háromnegyed század is eltelt s Erdély gazdagsága majdnem felére apadt, mégis, ismeretlenségéből alig veszített valamit.

E föld különlelkűségéről ma már alig lehet unalmasság veszélye nélkül beszélni, mert az utolsó évek szólamozói, legtöbbször fölöslegesen, frázissá koptatták ezt. De a tény, tény marad és merjük hangoztatni ezeregyedikszer is, mert igazságát új oldalról tudjuk bizonyítani. Erdély geografiailag külön egyéniség, és műveltségileg is az. Rendelkezik különvaló, minden mástól megkülönböztethető lélekkel, amelyet magán visel áthasonítva minden itt lakó nép s annak minden alkotása. Múltja a legkomplikáltabb, sokoldalú népi és kultúrális mozgalmaktól terhes; itt mindig akad mindennek megértője, követője és bizony nem egy esetben Erdély magáénak vallhatja az elsőséget is. És mindennek meg van itt a maga kultúremléke. Egészen természetes tehát, hogy ez a föld gazdag. Az volna csodálni való, ha nem volna az.

Igaz, hogy az ismeretlenségnek az is oka, hogy Erdély nem pontosan leltározott és nem szakszerűen osztályozott és ismertetett múzeum. De — ne kútassuk az okokat — amikor más népek kezdenek öntudatra ébredni és figyelmük kezd a művelődési emlékek felé fordúlni, akkor itt már rég megszakadt az önálló, egységes kultúrafolyamat s emlékei lenézettsgben, elhanyagoltságban tengődnek; elfogadott csak az lehetett, ami erőszakszerűen kívülről jött s a lelkek csakis abból táplálkozhattak. Mérhetetlen kultúrkincsek mentek emiatt tönkre s lettek áldozatai a közönynek s a tudatlanságnak. Ám, ha akadtak is lelkes emberek, akik látták a hibákat s érezve a felelősséget, e nemből dolgozni akartak, ezer szárnyszegő akadály miatt vajmi ritkán juthattak tovább a próbálkozásoknál. És ha a fanatikusabbak át is törték magukat egy-egy munkaterületen, eredményeik kultúréletünkben nem kapták meg az őket megillető helyet és sorsuk csakhamar a feledés lett.

Most e számbavétel, ez az osztályozás Egyházkerületünk kebelében, emez erdélyi kulturkincsek egy részére, az egyházi dolgokra vonatkozólag megindult. Nagy veszteségeink után is számos építészeti emlékünk áll meg. Régi tornyainkban ma is szólnak az Ur hangján félezerévesnél öregebb harangok is. Egyházközseink ládáiban rengeteg ötvös és hímzsmunka akad, sokszor hanyodó állapotban és sok-sok kövünk kallódik szerte, ismeretlenül. És sok festett, faragott bútorunk pusztul el a gondozatlanságtól. Látjuk most már bizonyosan, hogy ha mi nem végezzük el e munkát, senki, de senki nem végzi el és tudjuk, hogy nagy-nagy felelősséggel tartozunk a jövendőnek, amelynek megvető ítéletét nem kerülhetnők el, de teljes mértékben megérdemelnők, ha továbbra is követnők a nemtörődömségnek régi, kényelmes útjait.

Ötven képet adunk itt, főleg épületeket, hogy éreztessük e munka fontosságát. Ötven képet, amely — négynek kivételével — egyetlen nyár gyűjtési munkájának eredményéből csak egy rész; mutató abból, amit csinálunk. És mindjárt itt le is szögezhetjük, hogy nálunk nem szabad nyugati értelemben vett nagyszabású dolgokat keresni, különösen a falvakon. Erdély igen sokszor dült, félreeső hely és ha vergődött is valamelyes jelentőségre, nagyon rövidtartamu volt az is. De amink van, az művelődéstörténeti szempontból éppen olyan fontos előtünk, mint mások előtt a nagy kathedrálisok s mert magukon hordják építőik szellemének és e föld lelkének sajátos bélyegeit, nekünk annál kedvesebbek kell, hogy legyenek.

E mutatóba adott rajzok nem nyújtanak, de nem is akarnak egységes képet nyújtani, mivel a bejárt, de főképp a rendszeresen felkutatott terület igen kis részét képezi Erdélynek. Sorozatunkban valamenyi kép közép és felső Erdélyből való; a Maros völgyéből és az attól északra és nyugatra fekvő területről. Az eddig teljesen ismeretlen Mezőség, a szintén kevésbé ismert Szilágyság és az ismertebb Kalotaszeg vannak inkább képviselve. Korra és stílusra nézve pedig az alábbi ismertetésben röviden valamennyivel foglalkozni fogunk.

Erdélyben a magyarok keresztyénsége egyidős a Királyhágón túli magyarságéval; már István király idejében lázadtak itt ellene. E kilenc százados egyházi múltunknak majdnem minden időszakából akad a bemutatott emlékek között.

Amikor a magyarság a keresztyénséget elfogadta, Európában a Németországból kiinduló s római hagyományokon alapuló félköríves, vagy *történelmi román stílus* uralkodott az építészetben — és vele kapcsolatosan minden más művészetben is. Nyugaton már akkor virágkorát élte és mikor nálunk a nagyobb szabású építkezések ideje is elkövetkezhett, már ott hanyatlóban volt. Ezért románkori emlékeink inkább a félköríves ízlés kései fázisából valók. A műtörténetészetben

általánosan kialakult felfogás, hogy a nyugati stílusok egyes fázisai hozzánk legalább is félszázaddal később érkeztek s emlékeink korának az egyes műformákból való meghatározásánál ezt mindig tekintetbe kell venni. Nem fogadhatjuk el abszolút igazságú formulaként ezt a felfogást, mert ha egyik-másik — főleg idegen származású egyházi főméltóság — építtetőnk, összeköttetései révén egyenesen a nyugati országokból hozatott építőrendekkel vagy mesterekkel dolgoztatott, akkor azok már, nagyon természetesen, a náluk kialakult formákban dolgoztak itt is. Viszont másoldalról támogatja e felfogást az, hogy a nyugati országokat nem járt kisebb hazai mesterek még a már elterjedt új ízlés idején is konzervatív ragaszkodással a régi formakörben építettek. Ezért itt Erdélyben szinte lehetetlen határvonalat húzni az egyes korok építőízlései közt s különösen kisebb, falusi emlékeink idejének meghatározása a legnehezebb feladatok közé tartozik, tekintve, hogy írásos adataink csekélyisége, vagy teljes hiánya miatt, úgyszólván, csak az épületek műformáira s a régi korok speciális viszonyainak ismeretére vagyunk utálva. Ezen okoknál fogva mindig ki vagyunk téve a sötétben tapogatózó ember tévedéseinek s meghatározásaink csakis hozzávetőlegesek lehetnek.

A román stílus nálunk, viszonyainknál fogva, egyszerűbb, vaskosabb maradt, külön nem fejlődött; legfeljebb kevés mellékízt kapott. Képeink között tiszta, ősi alakjában megmaradt emléke nincs. A hosszú századok viharaitól valamennyi szenvedett s a feldulatások után történt újraépítések mindig a maguk korának ízlését adták hozzájuk.

Legtisztábban megmaradt még a Szilágyvármegye északi szélén fekvő Ákos község — viszonyaink közt nagyobb szabású, — háromhajós, kéttornyú temploma. A régi időkben szinte törvénnyé vált szokás folytán kéttornyú templomot csak püspökség, káptalan vagy apátság és monostor építhetett. E templomot is egy hatalmas szerzetesrendi monostor templomául az Ákos nemzetség emeltette. Építési idejét nem tudjuk, de egészen bizonyos, hogy a XII. század végén már meg volt. Hogy a nagy mongol tatárjárás dúlásaiból épen került ki, azt csak a vidékén akkoriban elterülő láperdőségeknek köszönheti, amelyek az idegennek megközelíthetetlenné tették. A — kőből való ajtókeretek és ablakosztó oszlopok kivételével — tiszta téglából épült nagy, pirostestű templom ma is olyan szilárd, hogy egy új évezredet még egész könnyen kiszolgálhat. 1642-ben fedél nélkül, elhagyottan állván a hívek kiűjtják, de még az évben leég. Ugy maradt aztán 1732-ig, amikor teljesen kijavítják. Tornyaitra akkor barok fedelek kerültek, tetőoromzata a tornyok megett emelkedett és kontyos volt, ami különös helyi ízt kölcsönzött neki. Mai formáját a Magyar Műemlékek Országos Bizottságának negyed százada történt renoválása által nyerte. Sajnos azonban, ez a testület még abban az időben seholsem tartotta tiszteletben — mert nem ismerte — a helyi vonatkozásokat, renoválásainál teljesen elvetette azokat s tisztán csak „restaurálni“ akarván, érdekes — és a magyar építés szempontjából igen fontos — népi formákat semmi-

sített meg. Így az ákosi templom is a restaurálás után — éppen e századokon át különböző javításokkal rárakódott népi formák elvetésével — elvesztette minden odon hangulatát és patináját s ezért a szemlélőre egyáltalán nem gyakorolja egy egész történelmet élt műemlék benyomását.

Megcsodálhatjuk még e templomnál az akkori idők téglavetésének tökéletességét is. E körülbelől nyolcszáz éves épület vékony téglái ma is oly épek, mintha csak a tegnap készültek volna, míg a restaurálás alkalmával beépített, nagy gonddal válogatott gyáritéglák máris mállanak.

Semmivel sem lehet fiatalabb az ákosinál a Szilágysomlyótól északra 6 km. távolságban, a Kraszna vize mellett fekvő *Somlyóujlak* kicsiny temploma. Tornya egyidős a hajóval s már magában véve jelentősebb egyházi helyre vall s amint tudjuk is, régen apáca kolostorhoz tartozott. Eredetileg háromhajós lehetett, amit azonban levakolt állapotában nem lehet eldönteni. Szentélye helyett ma egy hajószélességre épített rész van, amelyet valószínűleg az 1848-iki forradalom utáni megújítása alkalmával építettek. Igen érdekes a hajó két oldalfalában ablakmagasságon végigfutó keskeny folyósó, ahová ugyancsak a nyugati falba épített keskeny lépcsőn lehet feljutni. A folyósókból minden ablak irányában a templomtérbe egy ablak és mellette kétfelől szűk könyöklőnyílás nyílik, ahonnan egykor az apácák halgatták a misét. E templom szép, nyolcszögbe átmenő tornyával, kicsinysége mellett is, a félköríves stílusnak egyik legérdekesebb emléke.

Egyszerűbb, de annál jelentősebb a Kócsnál a Nagyszamosba torkolló Sajó folyó mellett fekvő *Sajóudvarhely* temploma. Építésének idejéről semmi bizonyosat nem tudunk. Ám ez épület olyan műrészleteket tartalmaz, amelyek az építést illetőleg az itteni határozottabb jellegű magyar foglalatást követő legelső időkre engednek következtetni. E hely különben, mint neve is mutatja, jelentősebb pont volt (vele áttellenben a Sajó jobb partján fekvő Sajószentandrás községben is már 1173-ban — a falu neve akkor *Igalia* — Szt.-András tiszteletére szentelt egyház állott, amelyet 1896-ban bontottak le).

Maga a templom egyszerű, egyeneszáródású szentéllyel és minden sarkán — ma lemeszelt — kváderkövekkel épült. Mai gótikus ajtóit és ablakait a XV. században kapta. Támpillérei s mai szentélyboltozata a XVIII. századból valók. Egy 1847-beli feljegyzés szerint „teljesen elpusztult“. Hogy mennyire téves ez a feljegyzés kitűnik abból, hogy a földszínétől hét és félméter magas falak ma is teljesen szilárdak s a szentély déli falának peremén töredezetten most is egész végig meg van a románkori kőfriz, melynek ívezetei szépen faragott kettős levélsorú gyámköveken nyugosznak. Bent a szentélyben a kettősosztású s a falban üregesedő tabernaculum a déli oldalon van elhelyezve és kettős köríves nyílata kötélfonást utánozó faragással van szegélyezve.

Legértékesebb és műtörténeti szempontból is igen jelentős részlete e templomnak — egészen különösen — az északi oldalára és nem is falközépre helyezett nagyobb méretű ajtója, amely eddig teljesen elfalazottan állt s csupán csak legkülsőbb keretszallagja s oszlopfőjeinek erre eső részei látszottak. Kútató munkánk során — többet sejtve a látszó részek mögött — teljesen napfényre került aztán a hatalmas, kettősnyolcszögű tagból álló, oszlopos ajtókeret, melynek vízszintes nyílata felett eddig ismeretlen, szép primitív faragású *tympanon* került ki a nagyon régi elfalazás alól. E rajzban is bemutatott kőrelief a sárkánnyal viaskodó Szt. Mihály őrangyalát ábrázolja — az ő tiszteletére lehetett szentelve a templom — és Erdély legrégibb szobrászati emlékei közé tartozik. Az ajtó küszöbe a feltöltődött talaj szintje alatt félméternyire van, béliésének lábázatát teljesen elmállasztották a fal tövében tenyésző vegetáció gyökerei. Az ívetet külső magassága a küszöbtől számítva 3 és fél méter. A faluban helyenként kőjárda nyomai látszanak, mely a hagyomány szerint a templomból a tőle északnyugatra feküdt várba vezetett. Talán ez magyarázza meg az ajtónak északoldali fekvését is.

A kalotaszegi *Magyargyerőmonostor* ódon temploma három korból való. Legrégibb a főhajó, amely késő román ízlésben a tatárjárás előtt épült. A régi szentélyt a XV. sz. második felében lebontották s helyébe nagyobb, gótikus szentélyt építettek. Monostortemplom lévén, a meglévő régi templom elé 1240 után előcsarnokkal összekötött két tornyot építettek szintén késő román ízlésben. Ezek közül az egyik elpusztult s csak csonka alsó fele áll még a templom falmagasságáig. A meglévő torony ikerablakai közül a nyugatinak oszlopfőjén szépen faragott, egymással szembe forduló két sárkány van. Fent az óralapok megett hármás ablakok vannak befalazva. E templom magas fedelével, merészsísisakú fiatornyos, erkélyes tornyával és kerített cintermével tipikus útmutatója egy erdélyi, magyar templomépítési stílusnak, amely a régi románság egyszerű és a népi építészet szép formáiból kellene, hogy merítsen.

Enyeddel szemben, a Maros balpartja, felett áll igen szép ponton a *csombordi* kis templom, amely már annyi renováláson, bővítésen ment át, hogy csupán szentélyének félköríves záródása enged stílusára következtetni. E szentély belül félgömbboltozatú és igen gazdag stukkódíszai vannak a XVIII. sz. elejéről. Ajtóit, ablakait 1701-ben faragtatták gótikus mintára, de nagyon meglátszik rajtuk, hogy a kőfaragó már nem tudott szabadulni korának mesterségbeli megszokottságaitól. 1918-ban bővítették és renoválták a M. Műemlékek Bizottságának költségével. Tornya is ekkor épült és mint helyesen megérzett restaurálás példáját mutatjuk be.

Romjaink közül az Alvincz és Szászváros közötti Kenyérmezővel átellenben, a Maros jobb partján fekvő *bokaji* romot adjuk. Tiszta faragatlan terméskőből épült kicsike tornyos templom volt. Húsz évvel ezelőtt még falai is fennállottak s részben még meg volt félköríves szentélye is. Tenyérnyi széles ablakainak kerete faragott kövekből volt. Ma mindez már csak dudvanótte kőhalmaz. Tipusát tekintve, építési idejét a nyugati telepések (szászok) be-

jötténél jóval előbbre tehetjük s nagy valószínűség szerint a XII. sz. elején már fennállott. Románkori templomok részeit foglalják még magukban kimutathatóan: a *marosszentimrei*, *bánffyhungyadi*, *magyarvalkói* és a *viczei* templomok.

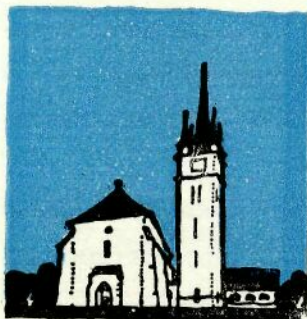
A félköríves és csúcsíves stílusok közti átmeneti építészet emlékei közé tartoznak a *marosfelfalusi*, *pókakeresztúri* és részben a *mezőverese gyházi* templomok.

Szászrégenen felül, a Maros mellett fekvő *Marosfalfalu* kis temploma a XIII. sz. második feléből való. Szentélye még félköríves és félgömbboltozatú, de diadalíve már csúcsíves. Ablakainak köbélletei körívesek, de kajácsai már hegyesek. Ez a templom ma már csak fedélnélküli rom és kiáltó bizonyítéka az emlékek meg nem becsülésének. A nép — hiuságból, hogy a főút mellé építhessen „diszesebb“ Istenházat — elhagyta régi templomát, amely most már a teljes pusztulás képét nyújtja. Haranglábját lebontották és a szentélyében lévő igen értékes XIII. sz.-beli freskói is már mind leáztak. Szerencsére a M. Műemlékek Orsz. Bizottsága ép korukban lemásoltatta őket. Az itt adott képet egy 1904-beli fényképről vettük, amely az eklézsia aranykönyvébe van beragasztva.

Az új templom aránylag roppant költséges épület (1913-ban több mint 300.000 koronába került), de rideg és lélektelen pallérmunka. E költségnek csak a felével is oly értékes és művészi restaurációt lehetett volna csinálni, amelyet megbámúlhatnának még az idegenek is és nem kellene szégyenkezniük egy nagyon értékes kulturemlék könnyelmű elvesztegetéséért.

Marosvásárhelyen felül, a Marostól jobbra, katlanszerű kis, szűk völgyben fekszik *Pókakeresztur*. Hajdan a Szentkereszt tiszteletére szentelt kis temploma régi formájából kontárkezek által ízléstelenül kiforgatva. Bemutatott képe rekonstrukció a mai és az átalakítás terveiből vett régi alaprajz, valamint a falubeli öregek leírásai nyomán. Szentélye egy szabálytalan hatszög három oldalával záródik, diadalíve és még egy meglévő eredeti ablaka körívesek. Építéskora a XIII. sz. legvége, vagy a XIV. sz. eleje. Faportikusai, a népművészet legszebb alkotásai közé tartoznak. E portikusokat az átalakítás alkalmával elárvereztek s ma a nyugati gabonástúl szolgál egyik gazdálkodó udvarán, míg a másik csőszkalyibája és nyúlháza a szőlőhegyen egy más gazdának.

A Mezőség északi szélén, a Bethlennél a Nagyszamosba menő Melles patak mellett fekvő *Mezőverese gyháza* kicsike templomának csak a hajója való az átmeneti időkből. Erre vallanak a nyugati befalazott tojásívu ajtója és a félköríves, zömök diadalív. 1314 előtt a templáriusok rendje bírta és valószínűleg az ő építkezésük. A kis boltozatos szentély és a hajó ablakai, már a XV. sz. átalakításai. A szentélybe a régi félköríves tabernaculum van beépítve.

A Franciaországból kiindult és tetőpontjára Németországban jutott *csúcsíves* vagy *gót* ízlés Erdélyben, elszigetelten bár, de már a XIII. sz. első harmadában jelentkezik Gyulafehérvárt. Erősebb hatását a század végén érezteti, de uralkodásra csak a XIV. sz. közepe felé jut, amikortól kezdve aztán több mint két századon keresztül egész a reformációig dívott. De amint a kolozsvári Szt. Mihály templom példája mutatja, Erdélyben már a XIV. sz.-ban találkozunk a kései gótikával is. Miként a félköríves építés, a gótika is, nálunk egyszerűbb, nyersebb maradt. Különösen a falusi templomoknál, ahol az alaprajzi változtatáson kívül, csupáncsak annyi történt, hogy a faláttörések a régi félkörív helyett csúcsívvé végződtek s valamelyest díszesebben képeztettek ki. A gót stílusnak már nagyon sok emléke maradt reánk, sorozatunkban tizenhat épület képviseli egészen vagy részben.

Alvincz és vele átellenben a Maros jobb partján fekvő *Borberek* templomai a tiszta egészes gótikának XIV. sz.-beli alkotásai. A borbereki a régibb — talán még a század első feléből — és a szászok (illetőleg nyugati telepesek) építették. Szentélyboltozatának zárókövei igen szép faragásúak. Hajójának mindkét oldalán keskeny, mérműnélküli trifolium ablakok vannak, de hogy háromhajós volt-e a templom, azt ásatások nélkül eldönteni nem lehet, mert a templom belseje és egész kőfallal kerített cinterme a Maros és egy hegyipatak áradásai folytán, közel három méteres iszap és mesterséges feltöltés rétegben van úgy, hogy elsüllyedtnek látszik. Hajdán magas és erős védfalai is alig másfél méternyire állanak ki a földből s egykori toronyszerű bástyájának kapuívezete csak térdmagasságban látszik ki az iszaphból. A torony későbbi toldás, amelyben egy barát kisbetűs felíratú régi harang van. Ugyanily betűkből van alkotva hiányos évszáma is, amely 1(4)73-ra egészíthető ki. E templom egyik legbecsesebb műemlékünk.

Az *alvinczi* roppant méretű, egykor háromhajós templomnak ma csak középhajója és leszedett boltozatú szentélye van meg, melynek külsején freskók nyomai látszanak, a hajók közötti ívek befalazva, vakon állanak. Tornya a XVIII. századból való. Cinterme kőfallal kerítve, amely igen romladozott.

A *marosvásárhelyi* vártemplom eredetileg csarnoktemplom volt s a XIV. sz.-ban kezdett épülni, de véglegesen csak a XV. sz.-ban fejezték be. Szentélyéhez épített tornya a ferencesek építésmódjára vall. A rend szerzetépületei ma is megvannak, de a templom köré épült várral együtt a katonaság bírja. Egy XVII. sz.-beli tűzeset utáni renoválás, belsejének némi reneszanszos ízt kölcsönözött, mai előcsarnokának helyén pedig még 40 év előtt is állott a láncokkal felvonható régi csapóhid.

1400 körül kezdődött épülni Erdély egyik legfestőibb, karcsútornyú egyhajós temploma a *dési*. A hajót a templomtérbe ugró támpilléreken nyugvó bordás boltozat borította. Ma lapos-

mennyezetű, amely eredetileg festett volt. Több mintáját az 1900-ban épült karzaton használták fel. A templom belseje egyike a lehangulatingosabbaknak. Ép sekrestyéjének földszintje két keresztboltozathból áll, emelete hálóboltozatos. Hajdan a torony is több, boltozatos emelet-részre oszlott.

Torda két politikai községe egyházilag is, már a legrégibb időkben is, mint Ó- és Ujtorda voltak megkülömböztetve. Mindkettőnek nagyméretű, egyhajós temploma impozáns épület. Az újtordai kisebb és építése valószínűleg még a XIV. századra nyúlik vissza. Egyik támpilléren 1504 évszám van felvésvé, de ez csak egy gyökeresebb újraépítés idejét jelezheti. Ekkor bonthatták le felerészben a főhajót s építhették a tornyot. Ezidőben kaphatta a szentély is, a sekrestye is a mai hálóboltozatokat. Ugyancsak ekkori lehet erődfala is, amelynek nyugati részén egy befalazott gótikus ajtóív látszik, de amely — tekintve a főhajó régi méreteit — csak annak megrövidítése után épülhetett. E védfalnak most csak két bástyája van meg, de eredeti formájukat ezek is elvesztették. Az egyik most is bejáratul szolgáló kapubástya, amelyen még megvan a csapóhid felvonására szolgáló lánc csigakereke. A másik kifelé félköralakú és a harangozó „várnagy“ lakása. Belül, körben a falak mellett apró, öreg (a XVII. sz.-ból is) fagabonások sorakoznak. A régi, bizonytalan idők hagyományaként a gazdák még ma is itt tartják terményeiket. Maguk a falak, bár igen becses történelmi emlékek, meglehetősen elhanyagoltak; helyenként ki is dölve már.

Az ótordai templom nyugati és északi oldalán levő, szépművű ajtóival a XV. sz. első feléből való. Szentélye már nincs meg, de a templom keleti falában megmaradt boltozatgyámok sejtetik egykori belsejének arányaival lenyűgöző voltát. E templom is erős falakkal volt körülvéve, melyekből ma már csak pár bástyaomladék látható. Erdély történetében sok jelentős mozzanatnak színtere és tanuja ez a templom; falai közt több országgyűlést is tartottak.

Mindkét templomnak belseje a XVIII. században a felismerhetetlenségig átalakított barok ízlésben, különösen az ótordaié, amelynek mai boltozata csak háromnegyed magasságában van a falaknak, ami miatt ablakainak felső részeit befalazták. Ez utóbbihoz a Magy. Műemlékek orsz. bizottsága 1912-ben hatalmas tornyot építtetett, de ennek nyers, felvidéki czipszeres ízlése semiként sem hangolódik sem a környezethez sem a templom jellegéhez.

Tövis és Gyulafehérvár közt, egy dombon áll a *marosszentimrei* templom. Egykori védfalainak csak nyomai látszanak már. A hagyomány azt tartja, hogy e templomot a nagy Hunyadi János emelte a szentimrei döntő csata emlékezetére a töröktől vett zsákmányból. A déli oldalán ma is látszik befalazva egy félköríves, faragott ajtókeret, amely az e helyen álló régi s részben a maiba foglalt — talán a bokajival egyidős — kis románízlésű templom déli ajtója volt. Szentélye boltozatos, falain freskók nyomai látszanak.

A Nagyszamos és a Sajó összefolyásától kb. hat kilométernyire a Sajó jobb partján

fekszik *Somkerék*. 1333-ból való adatok szerint Gombási András ispán fia, Domokos épített itten a B. Szűz-Mária tiszteletére templomot. Mai, kiválóan szép, ódon temploma azonban a XV. sz. emléke s mint a nagy Somkerekai Erdélyi család — Mátyás király rokonsága — építését ismerjük, bár meglehet hogy az Erdélyiek csak gyökeresebben átépítették a régi templomot; a torony azonban már csakis az ő idejükből való. Lábához rakott otromba támfalai XVIII. századbéli toldások.

Nagyenyed csarnoktemploma szintén a XV. század emléke s a hagyomány szerint a szászok építették. Vaskos, öregtornya a templommal egykorú s tisztán védelmi szempontból, őrtorornak épült. Mellette egy régibb, román vagy átmeneti ízlésű templom állott. A hagyomány szerint ez volt az eredeti szász templom, amely a nagy templom felépültével a magyarokra maradt, de idővel ismét a szászoké lett, mert a magyarok a nagy templomot elfoglalták. E kis egyház helyén áll a mai evangélikus templom. A két templomot nyolc bástyával tagolt, magas kőfal körveszi. A vár udvara is hajdan, szintén fallal, két részre osztódott. A bástyákat a mészárosok, szabók, csizmadiák, szűcsök, tímárok, fazekasok, kerekések és kovácsok céhei gondozták és védték a harcok idején. Ma különböző célokra használják őket. Az úgynevezett Bethlenkaput magába foglaló részt Bethlen Gábor építtette újra és bővítette. Mind a falak, mind a bástyák elég jó karban vannak, de azért a kisajátítás és lebontás veszélye damoklesi kardként lóg felettük. A tulajdonos két egyháznak vállaltva kell mindent elkövetnie, hogy Erdélynek ez a becses történelmi emléke bármilyen célú szándék ellenére is megmaradhasson. Ily emlékek oktalán lebontása, nyugati államokban egyenlő a legelítéltebb barbarizmussal.

A Mezőség északkeleti sarkában, a Kolozsvár-Szászrégeni úttól északra, három km. távolságra fekvő *Tancs* temploma a XV. sz. közepe tájáról való s a hagyomány szerint a szászoktól maradt fenn.

A *kolozsvári* Farkas-utcai hatalmas, egyhajós templom 1486-ban kezdett épülni a ferencrendi barátok számára, kiknek zárdájuk volt itten. A ferencesekre vall a szentély déli oldalához épített torony, melynek csak alsó fele van meg csonkán. Nyugati bejárata, nagy, leszelt trifoliumajtó szép pálcaművű kerettel. Az egész templomot hálóboltozat fedi.

A kései gótika emléke a szilágysági *kraszna* temploma is. Tornya későbbi időkből való. Keresztzárnyai az 1908-beli renováláskor épültek.

Gótikus romjaink közül a kolozsvár-szászrégeni országúttól északra, hat km. távolságban, szűk völgyben fekvő *mezőújlakit* mutatjuk be, melyet ez év tavaszán le is bontottak. Építésének kora a XIV. század második felére tehető.

Vegyeskorú templomaink közül a kalotaszegi *Magyarvaskő* templomának hajószélességre bővített szentélye 1452-ből való. Hasonló módon bővített a XV. sz. derekán a Bethlennél

a Nagyszamosba folyó Melles pataknak egy mellékvölgyében fekvő *Vicze* kicsiny temploma is. Bordás szentélyboltozatának zárókövei lekerekített aljú, üres pajzsokat mutatnak. *Bánffy-hunyad* impozáns — egykor Szt. Erzsébet tiszteletére szentelt — ódon templomának szentélyét 1483-ban építtette a Bánffy család.

A gótikával Erdélyben a nagy stílusok úgyszólván be is fejeződtek. A *reneszánsznak* önálló emlékei az egyházépítészetben nincsenek. Ez a templomokat mindinkább palotákhoz hasonlító stílus nálunk nem hódított teret, de építkezés sem igen volt, hogy megnyilvánulhatott volna. A reformáció sem alakított ki semmiféle egységes és elfogadott templomépítészetet. A régi katolikus kori templomok teljesen megfeleltek az igényeknek, új templomra már szükség nem igen volt s ami esetleg faluhelyen itt-ott mégis épült, az is jól-rosszul a gótika hatása alatt építődött. Csak később, a katolicizmus újabb térhódításával jön ismét Erdélybe olyan egységesebb műízlés, mint a barok s kis részben a rokokó. De meg is marad a katolikusoknál, mert a reformáció kivetette a templomokból a művészetet s ellensége volt minden fényűzésnek. Igazi nemes barokban protestáns templom alig is épült. De azért meg volt a baroknak az a rontó hatása — különösen a már satnyúlt változatoknak — hogy bővítéseknél, javításoknál, toronyépítéseknél idővel mind ezeknek a díszítő formáit majmolták, minden megértés nélkül. Aminek az eredménye aztán a templomépítőízlés teljes lezúllása s a XVIII. század végétől egész napjainkig épült és átjavított silány, ízléstelen és elijesztő módon művészietlen templomok egész tömege lett. Úgy hogy ma, még kiválóbb műveltségű emberek sem igen tudják elképzelni, hogy milyen is kellene legyen az erdélyi magyar s főleg protestáns templom.

A keresztyén középkori csoport mellett egy másik és népművelődéstörténeti szempontból sokkal jelentősebb, nagy emlékcsoportot alkotnak a *népi építkezések*. Emlékei a XVII. század elejéig nyúlnak vissza. Különbözik a népi alkotásoknak kevésbé fontos a kora, hanem inkább a formakincse, amely ivadékról-ivadékra szállva, a pusztuló régi alkotások pótlására épített újakban folytatódott és gyakorlódott egészen a XVIII. sz. végéig.

A bizonytalansággal teli törökvilág szükségessé tette a védelmi helyek építését. A Drinápoly elfoglalásával (1366) mindjobban hatalmasadó törökre való tekintettel Zsigmond király 1405-ben elrendeli a városok bekerítését. Szászsebes megostromlása (1438) után pedig a szászok templomkastélyaik kiépítéséhez fognak. Ezt kisebb mértékben követik később a magyarok is; így épülnek a székelyföldi faluk templomvárai a XVI. sz. zavaros világában. Közép és felső Erdély falusi templomait csak a XVII. században, a végek és Várad elesetével kezdik bekeríteni. E falusi és a nép által csinált védelmi építkezés felső Erdélyben leginkább Kalota-

szegen fejlődött ki, ahol szükségessé tette a rajta áthúzódó Kolozsvár – Várad út vonal és ahol mintákat is láthattak a közelfekvő Kolozsváron, Tordán és a Kalotaszeget körülzáró öt várban (Gyalú, Egeres, Nagyalmás, Sebesvár és Léta). Néhány itt is maradt meg aztán napjainkig. Legtípusosabb ezek közül a *valkói*, melynek bástyás bejáratú, lőréses cinterme és a templom egész szélességében épült zömök bástyatornya (mely alá a templomtér bővül) a XVII. sz. emlékei. A bástyákon és tornyon fal felett kiugró, erkélyszerű tornác fut körül a figyelmező őrség és a védekezők számára. A *bánffyhungyadi* torony testvér a valkóival.

Természetesen a különböző dűlások folytán a farészeket meg kellett újítani és ezek már csak a XVIII. századból valók, de föltehetjük, hogy a formák a régiéek maradtak. Hasonló elrendezésűek még képeink közül a kalotaszegi *Körös-főn* és *Győrmonostoron* kívül a *marosszentimrei*, *somkerek*i (tornácos fedélszék 1716) a *krasznai* és *kendilónai* tornyok. Ez utóbbi község a Kiszamostól, Válaszút és Nagyiklód közt Páncélcsehnek húzódó völgy torkában fekszik. Temploma kegyurak által egy régi gót templom alapjaira épült, és tornyától eltekintve kiáltó példája egy meg nem értett stílusban való építésnek.

Legvaskosabb e tornyok közül a valkói, melynek óriásméretű és rengeteg gerendázatú harangházában két kisebb csűr is elférne. Legsugárabb a győrmonostori, amelynek merész karcsúsága egyenesen szédítő. A körös-rői torony a legarányosabb, legsikerültebb épület; a népi alkotások közt igazi műremek. Igen kedves dísz kölcsönöz a tornyoknak a négy fiók torony. Valamikor a négy evangelistát jelképezték, míg a fősíak a Jézus szimbólumot viselte.

Népi alkotások a magas csupos templomtetők is. Itt, a fa hazájában, héjjazatanyag ősidőktől fogva a zsendely, amely azonban, ha nem áll szárazon, hamar romlandó. A magas szerkezet tehát szükséges, mert róla hamar lepereg az eső és a hó nem áll meg rajta. Két legtipikusabb példáját mutatja a *tancsi* és a *viczei* magas, tartógyámos fedél. Mindakettő a XVII. századból való.

A nép díszítő ízlése, tudjuk, a legkisebb dolgokon is egyforma szeretettel nyilvánul meg. Ösztönösen érzi, amit mi úgy formulázunk meg, hogy tulajdonképpen nincsenek „kis” és „nagy” művészetek, mert az igaz művészet szempontjából egy gyufásskatulya megtervezése is lehet olyan probléma, mint a legnagyobb vászon, vagy épület. A templomok apróbb, külső épület-tartozékai a bejáratok elé épített portikusok és a cinteremkapuk. Az elsőbbieknek szép példáit *Pókakeresztturnál* már láttuk. Az utóbbiakból érdekes és szép alkotás a *mezőcsávási* 1831-ből, hangulatos ódon a *viczei*, melynek régi szemöldökfáján: „*Pax intrantibus, Ifjabbik Szakacs Istvan mi(ve), 1688 Die (bus) Xbris*” felirat áll. Igen különleges példa a Marosvásárhelytől délre eső *Koronka* régi cinteremkapuja, melynek latin nyelvű feliratából megtudjuk, hogy a később grofságot nyert Toldalagi család építtette 1710-ben.

A népi építészet az ácsművészet nagyszerű alkotásaiban, a fatornyokban kulminál. Ahol

eredetileg nem épült és később sem volt mód kőtoronyra, ott haranglábak és fatornyok épültek. A sorozatunkba felvettek is meglehetősen változatosságát mutatják a toronyformáknak.

A Mezőség keleti felében, a Maros jobb oldali mellék völgyeiben vannak Toldalag, Póka és Galambod. A *toldalagi* cinterem egyike a leghangulatosabbaknak. Kis temploma népi építkezésnek látszik, bár helyes meghatározás, csak a vakolat részbeni leverésével lehetséges. A magas, kontyos, végein kerekedő fedél szélvitorláján 1776. évszám látható. Valószínűleg ekkori a harangláb is. A *pókai* egyszerű vaskos harangláb, az ereszes, dűledező cinteremkapuval festői kép. Benne egy 1577-beli harang függ. Korra valószínűleg egyidős a templommal, amely kissé távolabb szintén fából, tapaszos falakkal 1706-ban épült. *Galambod* haranglábja kis méretei mellett is sok, vaskos gerendából épült. Egyik harangja 1487-ből való, melynek tengelyén 1690 évszám látható. Ekkor épülhetett a harangláb is. Egyik részében középkori templomát is ebben az időben bővíthették, mert 1689-ben kapta régi, festett úrasztalát, mellyel egykorú, igen szép reneszánszminitás bútorfestés nyomai is maradtak meg.

Mint mord rabonbán áll egy XIV. századbéli tempomhoz közel, — Szászrégentől nem messze a kolozsvári út mellett fekvő — *Nagyfülpös* egyszerű és roppant vaskos ódon haranglábja. Előtte kedves cinteremkapu. Építésük ideje ismeretlen.

A mezősámsondi tavakra nyíló egyik völgykatlanban van a fülpösinek teljes ellentéte a *mezőkölpényi* fatorony. E sugár építmény kis, átalakított románkori templom előtt áll. A mellette levő cinteremkaputól pádimentumos, fedett tornác visz a templom déli ajtójáig. Ennek fedele régebben magasabb volt és a kapu felett, a mai svájcias oromzat helyett nagy, kiugró ereszt alkotott. A torony rengeteg kötéssel, valószínűleg a templomnak 1708-ban történt átalakításakor épült.

Szamosujvártól 6 kilométernyire, a czegei tó lefolyása mellett, a Mezőség nyugati szélén elhúzódó gyeptúvonalban fekszik Ördöngösfüzes. Kis románkori templomához közel állott a környék legnagyobb, közel 20 méter magas fatornya. Szélvitorláján 1765. évszám volt, 1928-ban lebontották.

Poszthumusz kép a kalotaszegi *magyarbikali* haranglábé is. Egy 1401-beli kezdettel épült templom előtt állott, amelynek hét év előtti bővítése szükségessé tette e 20 méter magas, gyönyörű szép, XVIII. századbeli, faemlék lebontását.

A Bikallal szomszédos *Ketesd* templommal összeépített, óriás fatornyának egyik szélvitorláján 1796. évszám van. E közel 30 m. magasságú torony a legnagyobb ilyenmű faalkotmány. Benne népművészetünk nagy veszteségét sírathatjuk, mert ez évben a szükségessé vált új templom építése miatt lebontódik.

A mezőség keleti gyeptúvonalában, egy Marosvásárhelytől északnyugatra húzódó völgyben, 10 km. távolságban fekszik *Mezőcsávás*. Az itt kettéágazó völgy által közrefogott magas

hegy sarkon áll egy magvában középkori templom előtt középerdélynek arányaiban legmonumentálisabb és legszebb fatornya. Különlegesen megoldott fedélszerkezetének szép formája, harangházának dekoratív kiképzése, valamint az alóla kiugró ereszt és cinteremkapú összeépítésének megoldásai ezt az épületet nemcsak a hajdan híres mezőcsávási ácsmívességnek, hanem általában a népiépítészetnek egyik gyöngyévé avatják. Szerkezete rengeteg gerendából áll. A lábazat egyik merevítő fájára valaki felvéste, miszerint egy 100 éves öreg embertől azt hallotta, hogy a harangláb 1570-ben épült. A valóság az lehet, hogy ama XVI. századbéli, valószínűleg nagyobb torony anyagából építtetett át a mai méreteire a XVII. sz. végén. Órája tiszta kovácsolt vasból 1830-ban készült.

Végül mint ősi favár szigorú fabástyája emelkedik egy dombon a szilágysági *kraszna-réce* gyönyörű fatornya. E roppant méretű gerendákból épült, ódon emlék, a maga nemében talán szintén páratlan mű; bár zömök épület, mégis minden ízében oly nemes és finom arányú alkotás, hogy a legkényesebb építőízlés sem találhat kivetni valót rajta. Harangházának egyik gerendáján: „Anno 1754, Pap Tamás és Nagy Miháj csinálták“ felirat olvasható és szélvitorláján is az 1754-es évszám van. E toronyban függ, eddig ismert legrégebb arab-gót évszamos harangunk: 1442--ből.

A faépítéssel kapcsolatosan egyik képünkön bemutatjuk a temető művészetét is, a *fejfákat*. Régente erdélyszerte divatos volt a fejfafaragás, ma már igen kis területekre szorult. Legszebb és legkiérettebb formakincsük a *kalotaszegi* faragásuaknak van, de sajnos itt is nagy hanyatlás tapasztalható. A rajzban összevont temető (mert falunként változnak a típusok) fejfái felerészben már csak a Malonyai Dezső „A Magyar nép művészete“ c. könyvének rajzgyűjteményében található meg. A cinterem motívumhoz mintául vett régi *magyarókeréki* fatorony is több, mint 30 éve a múlté már.

Ha csak futószemmel nézzük is végig a népialkotások csoportját, önkéntelenül is konstatálnunk kell azok meglepő stílusságát, a bennük megnyilvánuló helyes szerkezeti érzéket és kiérett formakincset. Észre kell vennünk, hogy a felsőbb művészeti stílusok mellett egy külön népi és alakult és meg kell látnunk azt is, hogy ez a népi stílus ráarakódva a különböző korok emlékeire, azokat egészen különváló egységgé hozta össze. Keresve e népi stílus egységességének és egységesítő erejének magyarázatát, rájövünk arra, hogy miként a nagy stílusok is kollektívítások eredményei, úgy a nép is nem egyénenként, hanem a maga kollektívításában alkotó erő, minek következtében alkotásai csakis egy egységes modor jellegét viselhetik magukon.

Sajnos, a népi emlékek az utóbbi évtizedekben a legkevesebb megbecsülésnek sem örvendhetnek. Fejlődési folyamatuk a XVIII. sz. végével tulajdonképpen megállott. A XIX. sz. felsőbb építőművészeti szempontból is, talán a legsivárabb épkora, amelyben minden eddigi műízlés megújításával próbálkoztak a helyett, hogy a fejlődés helyes útját keresték volna. E pro-

bálkozások eredménye aztán teljes építőművészeti anarchia lett. Ezáltal félre nevelődött közönségünk ízlése s a hagyományok ápolásából és tiszteletéből népünk is kezdett kivetkőzni. Őseinek építéseinben már semmi becseset, semmi szépet nem lát s habozás nélkül veti el őket. Restellik már a fatornyokat, mert a szomszéd faluban kőtorony épült és nem látják meg, mert nincsen aki megmutassa s megmagyarázza, hogy az ő haranglábjuk műalkotás, míg a szomszéd kőtornya elrettentő példája az építésnek, amitől sir a művészet.

A templomok belseje a reformációval üressé vált. Az oltárra nem volt ugyan szükség, de ezzel együtt minden „cifraságot“ kiűztek a templomból és bizony, az egyszerűséget kereső vallásújítás sokszor a teljes ridegséget érte el. Nem lehetett nagyobb károk okozása nélkül — de lehet, hogy nem is akarták — kidobni a régi festett kazettás mennyezeteket, amelyek megmaradva kiinduló pontjává váltak egy újfajta egyházművészetnek. A nép kedvelvén a festett mennyezeteket, az el-

pusztultakat pótló újakat szintén festtette s hogy a templomok rideg üressége megtörjön, festődtek a padok, a szószék és koronája, az úrasztal, a faragott hímes oszlopokkal támogatott karzatok: minden. A festett díszítések főmotívuma a katolikus kori szentképek helyett a virág lesz és a XVIII. sz. közepén már egy falusi református templom egy virágokkal telidesteli hingtett hajlékká vált.

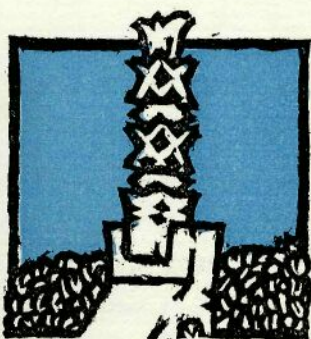
Egyik legtipikusabb ilyen templombelsőnk a Kolozsvártól 15 km. távolságra, Kalotaszeg keleti szélén fekvő *vistai* templomé. E kis későromán ízlésű templomocska a XIII. század végén épült, egyeneszáródású szentélyét 1498-ban boltozták újra, XVIII. sz.-beli ódon fatornyában egy 1487-beli harang hív imára. Berendezése különböző korokból való. A mai papiszék két régi — valószínűleg az 1498-beli renoválás idejéből való — szép későgót faragású fedel-székből van alakítva. A nyugati oldal legénykarzata 1699-ből való, alján és mellvédjén szép reneszánszos festett mintákkal, *Gyaluban lakó Asztalos János* munkája. 1765-ből való a 120 kazet-tára osztott rendkívüli minta és színgazdagságú mennyezet. Ez évből való a templom két ko-pottas ajtója, az úrasztal valamint a szószék és koronája, amelyen ott áll a templomainkban szokásos, fiait önvérével tápláló pelikánanya. A padok festései 1767-beliek. Mind e munkák az *Idősebbik kolozsvári Asztalos Umling Lőrincz* kezei alól kerültek ki.

A Reformáció utáni deszkafestés nálunk, a XVIII. sz. közepén, épen az említett Id. Umling Lőrincz által jutott tetőpontjára. E mestertől munkásságának fénykorából — 1740 és 1761 közt — a legszebb alkotások maradtak fenn. 1770 után, gyengén dolgozó fiain kívül csak elvétve akad mennyezetfestő és a XIX. sz. beköszöntésével ez a művészet is meghal. Az öreg Umling első idejéből két mintát mutatunk be a *szászlónai* 1752-ben készült mennyezetről és

karzatról. E gyönyörű reneszánszos hagyományú minták még a XVI. sz. formakincsére mutatnak, de már magyar népies elemeket is foglalnak magukban. A belőlük alkotott mennyezet és karzat egy XV. sz. eleji templom hajóját díszítik s egy 1482-ből való haranggal együtt őrzik a múltat,

Egyházkerületünk templomaiban a festett mennyezetek száma mintegy 70-re tehető, de ezeken kívül még számos templomban akadnak festett bútorok is. Így az itt névleg előforduló egyházközségek közül *Nagyfülpösön* 1642-ből való karzatsfeljáró van bizonyos *Asztalos Jánostól* (az ugyanekori mennyezetet az 1912 évi nagy tornádó tönkretette, megmaradt részeit pedig Budapestre szállították). *Pókában* 1668-beli mennyezet van, *Tancson* szintén mennyezet a XVII. sz. hetvenes éveiből. 1675-beli mennyezet van az *ördönyösfüzesi* kis templomban is, *Ecsedi Asztalos István* és *Fogarasi Asztalos Mihály* mesterektől. *Gyalú* *Asztalos János* a vistai templomon kívül festett még mennyezetet *Ketesden* (1692) és *Bikalon* (1697), *Körösfőn* pedig karzatos. *Id. Umling Lőrincz* festette a *gyerőmonostori* templom bútorait és legénykarzatát (1758), a *valkói* mennyezetet, renoválta a *bánffyhuynadi* templom alacsonyabb részének 1705-ben ismeretlen mestertől festett mennyezetét. Ugyanő festette a *dési* régi mennyezetet (1752), a *körösfői* mennyezetet (1764) és a *somkerek*i gyönyörű padfestéseket 1764-ben. Az ifjabb Umlingok, *Lőrincz és János* dolgoztak *Körösfőn*, *Gyerőmonostoron*, *Bánffyhuynadon* (1780), *Bikalon* (1790, 1794, 1797). Igen szép mennyezet van a *krasznai* templomban, *Somlyóujlakon* karzat és szép padfestések *Ákoson*. Szép mintájú szószékkorona van *Viczeben* 1762-ből és nagyon szép betűkkel írott, karzat és mennyezettáblák, valamint szószékkorona 1772-ből a *mezőverese gyházi* templomban. Festett bútormaradványok találhatók 1689-ből *Galambodon* és ismeretlen időből *Mezőújlakon*.

A belsőberendezésekben kevésszámmal akadnak kőfaragó munkák is, igen szép márvány és kőkathédra. *Sipos Dávid*, kidei ezermester neve új név művészettörténetünkben, de szép reneszánszmintás, egyéni felfogásban készült munkái méltóvá teszik a megörökítésre. Tőle való az 1758-beli *tancsi* szószék, amelyről két mintát mutatunk be. Ő csinálta a *dési*, *gyerőmonostori* és a *valkói* templomokban levő kathedrákat is, melyeken kívül, eddig még vagy nyolc munkája ismeretes előttünk.

Ez volna, amit az adott emlékekről táviratstílusban mondani lehet. És ebben benne is van az egész óriási munkaprogram, amely elvégzésre vár. A még meglevő ép emlékek mellett a romok pontos műszaki felvételezése, lerajzolása, rájuk vonatkozó leírások, rajzok felkutatása és ezeknek nyomán való rekonstruálása, hányódó, veszendő műrészleteiknek akár múzeumi uton, akár ujonnan épülendő templomoknál való felhasználása általi megmentése is célunk. „Modernül” átalakított régi templomok régi képeinek rekonstruálása öregemberek emlékezései vagy más

nyomok alapján, (amennyiben azok az erdélyi népi építkezésnek egykor érdekes példányai lehettek), faragott festett berendezések méret és rajzszerinti felvételei, ahol elpusztultak nyomaiknak felkutatása, régi harangok felíratainak hű lemásolása, álló emlékeinknél az átalakítások folyamán elfalazott műrészletek felfedése, ötvösmunkák, hímzésmunkák lerajzolása: mind-mind e munka keretébe tartoznak.

Az így összeszedet anyagot tervünk szerint lassan feldolgozzuk és az idők folyamán különböző gyűjteményes, történelmi, szakszerű munkák keretében kiadjuk.

Másoldalról — mert ennyivel még nem elégedhetünk meg — az álló emlékek megőrzésére, konzerválására vonatkozó tanácsok s az esetleges bővítésekhez, átépítésekhez, restauráláshoz stílszerű tervek adását szintén fontos feladatunknak tekintjük.

Minden elhulló, kallódni hagyott kő, vagy más emlék egy-egy rég elköltözött drága léleknek újboli és végleges halálát és minden pusztulásra hagyott, tudatlanságból, álszégyenből halálra ítélt épület lebontása, nyom nélküli eltüntetése kultúránk egy-egy gyökérszálának elvágását jelenti s egy-egy lassú de biztos lépés az öngyilkosság felé. Ennek meggátlását, a pusztulásnak feltartóztatását akarjuk s ezért szükségesnek tartjuk, hogy ezek az élő, beszédes emlékek ne csak visszavonúltan önmaguknak, de másoknak is: mindenkinek beszéljenek.

A helyszíni megállapításokat kiegészítő történeti adatokat Bunyitay Vincze: A váradi Püspökség története. Bunyitay V. Szilágyvármegye műemlékei. Kádár József: Szolnok-Doboka várm. monográfiája című művekből, Kelemen Lajos cikkeiből és közléseiből s az Erdélyi Ref. Egyházkerület régi Névkönyveiből vettük.

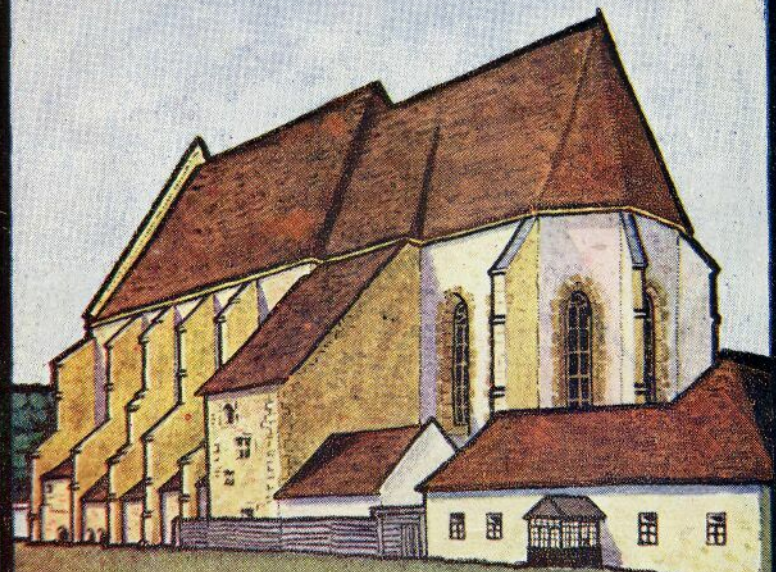
M Ű L A P O K J E G Y Z É K E :

1. Kolozsvár: Farkas-utcai templom.
2. Marosvásárhely: Vártemplom.
3. Nagynyed: templom.
4. Nagynyed: templomvár.
5. Nagynyed: Bethlenkapu a mézsárosok bástyájával.
6. Dési templom.
7. Az ó-tordai templom nyugati homlokzata.
8. Újtorda: templomerőd.
9. Az újtordai erőd kapubástyája.
10. Ákosi templom. Szilágy vármegye.
11. Somlyóujlaki templom. Szilágy vm.
12. Sajóudvarhelyi templom. Szolnok-Doboka vm.
13. A sajóudvarhelyi templom régi főajtója.
14. Magyargyerőmonostori templom. Kolozs vm. (Kalotaszeg).
15. Csombordi templom. Alsó-Fehér vármegye.
16. Árpádkori templom romjai, Bokaj, Hunyad vm.
17. A marosfelfalusi régi templom. Maros-Torda vm.
18. A pákakeresztúri templom régi képe. Maros-Torda vm.
19. Mezőveresegyháza: cinterem. Szolnok-Doboka vm. (Mezőség).
20. Borberekai templom. Alsó-Fehér vármegye.
21. A borberekai templomerőd kapubástyája.
22. Részlet az alvinczi templomról. Alsó-Fehér vm.
23. Marosszentimrei templom. Alsó-Fehér vm.
24. Somkerekai templom. Szolnok-Doboka vármegye.
25. Tancsi templom. Maros-Torda vm. (Mezőség).
26. Krasznai templom. Szilágy vármegye.
27. Mezőujlaki templomrom. Kolozs vm. (Mezőség).
28. Magyarvalkói templom. Kolozs vm. (Kalotaszeg).
29. A magyarvalkói templom kapubástyája.
30. Vécze: cinterem. Szolnok-Doboka vármegye.
31. Bánffyhungyadi templom. Kolozs vm. (Kalotaszeg).
32. Körösfői templom. Kolozs vármegye (Kalotaszeg).
33. Kendilónai templom. Szolnok-Doboka vm.
34. Galambod: cinterem. Maros-Torda vm. (Mezőség).
35. Toldalag: cinterem. Maros-Torda vm. (Mezőség).
36. Belső részlet a vistai templomból: mennyezet és karzat.
37. Belső részlet a vistai templomból: szentély. (Kalotaszeg).
38. Festett minta a szászlónai mennyezetről. Kolozs vm.
39. Festett minta a szászlónai karzatról.
40. Faragott kődíszek a tancsi szószekről.
41. Cinteremkapu: Koronka. Maros-Torda vármegye.
42. Kalotaszegi fejfák.
43. Cinteremajtó, harangláb: Póka. Maros-Torda vm. (Mezőség).
44. Harangláb, cinteremkapu: Magyarfülpös. M.-Torda vm. (Mezőség).
45. Harangláb: Ördögösfüzes, Szolnok-Doboka vm. (Mezőség.).
46. Fatorony: Mezőkölpény. Maros-Torda vm. (Mezőség).
47. A magyarbikali régi harangláb. Kolozs. vm. (Kalotaszeg).
48. Fatorony: Kelesd. Kolozs vármegye (Kalotaszeg).
49. Harangláb, cinteremkapu: Mezőcsávás. M.-Torda vm. (Mezőség).
50. Harangláb. Krasznarécsé. Szilágy vármegye.

nyomatott · a
Márkus · nyomda · gye
in · segyvart · lütket
kötet · kevert · folt
infopastika · kőszvart
feta · és · párolta · lino
leumot · ar · metzelt
Debreceni · László · 1918 · 29 ·

KOLOZSVÁR FARKAS-UTCAI-TEMPLOM

KÉPESZTER
OLAJ

MAROSVÁSÁRHELY: VÁRTEMLŐM

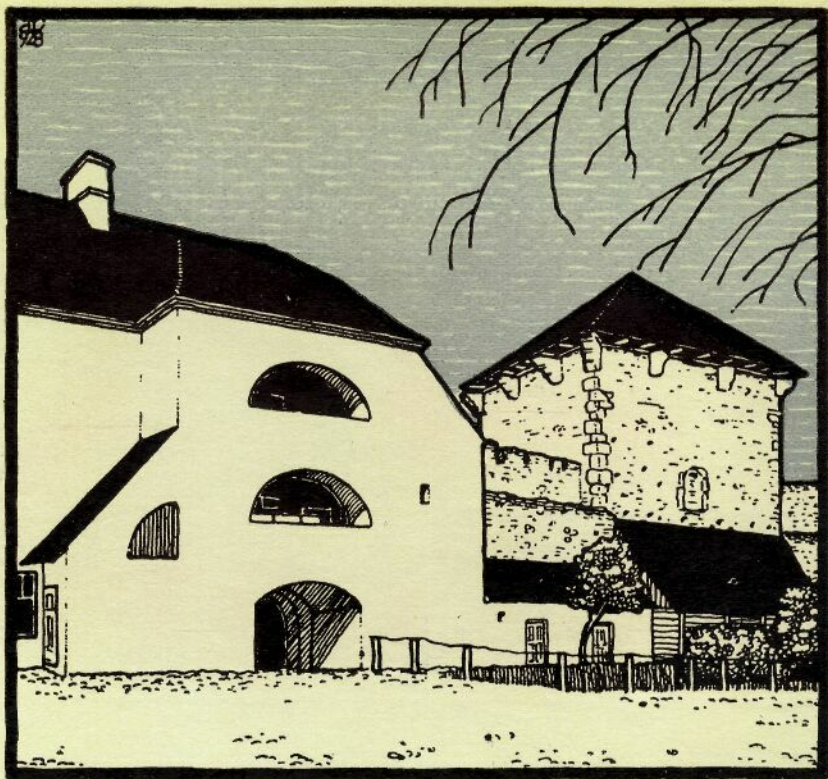
REF·TEPŁOM·

·NAGYENYED

TEMPLOMVAR

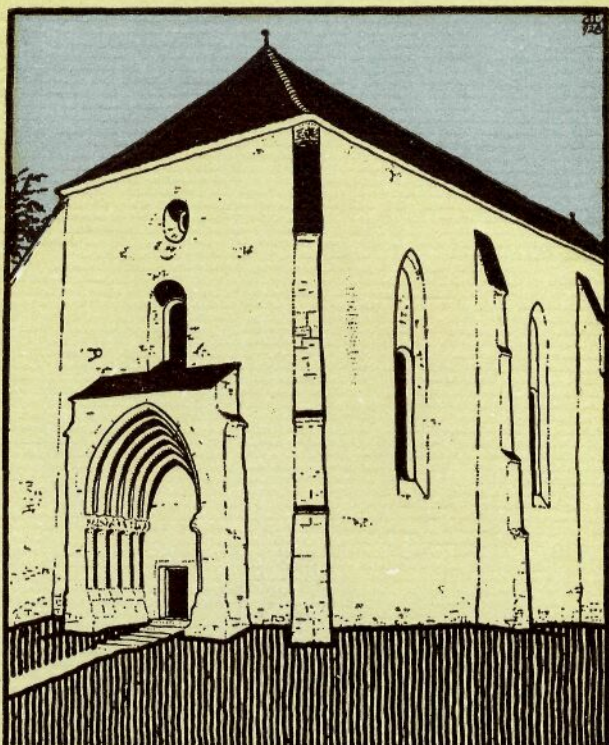
NAGYENYED.

NAGYENYED: BETHLEN-KAPU
A MÉSZAÁROSOK-BÁSTYÁJÁVAL

• A • D E S I • R E F O R M A T U S • T E M P L O M • 83 •

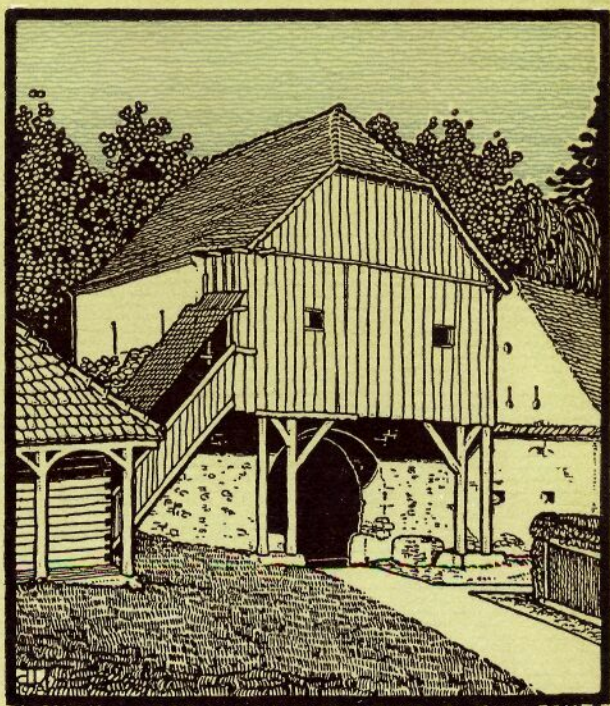
AZ OTORDAI REFORMATUM-TEMPLOM É

NYUGATI-HOMLOKZATA A FŐAJTÓVAL

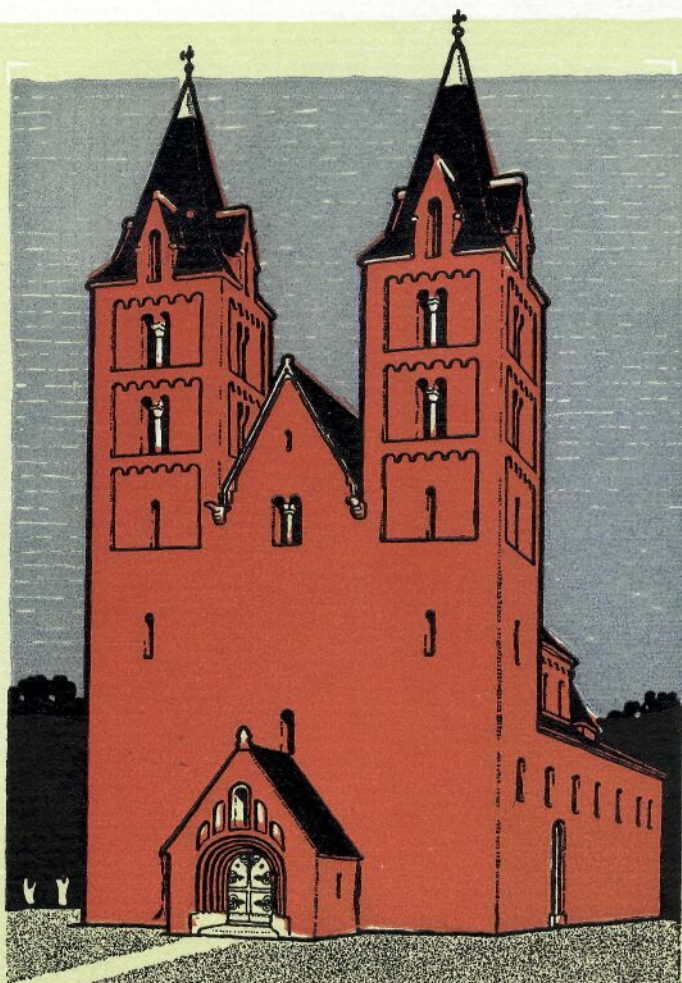
·AZVITORDAI·REF·TEPLOMEROD·

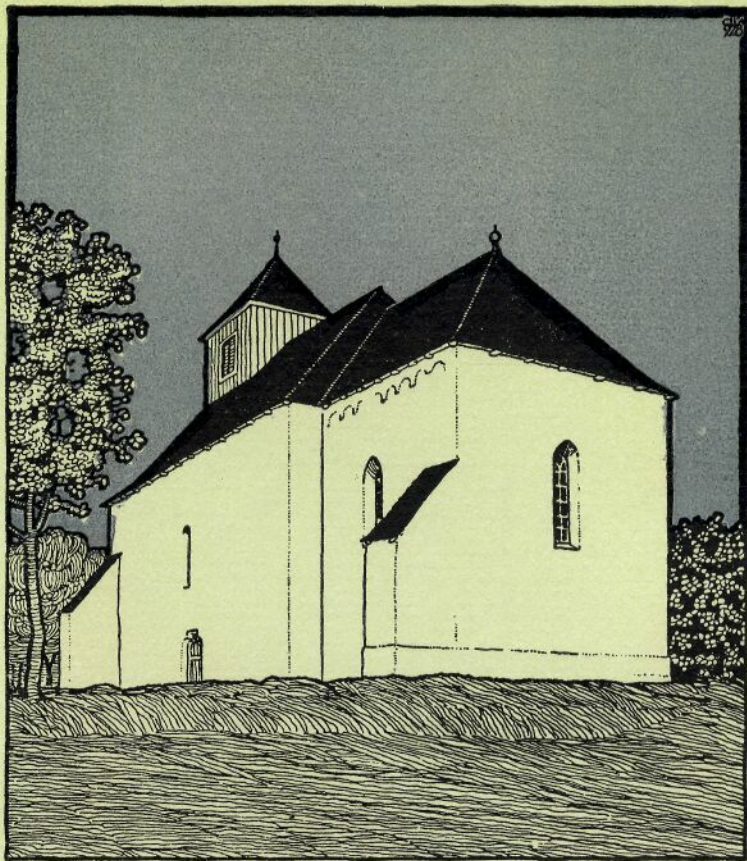
AZ VJTORDAI REF. TEMPLOM KAPVBASTYAJA

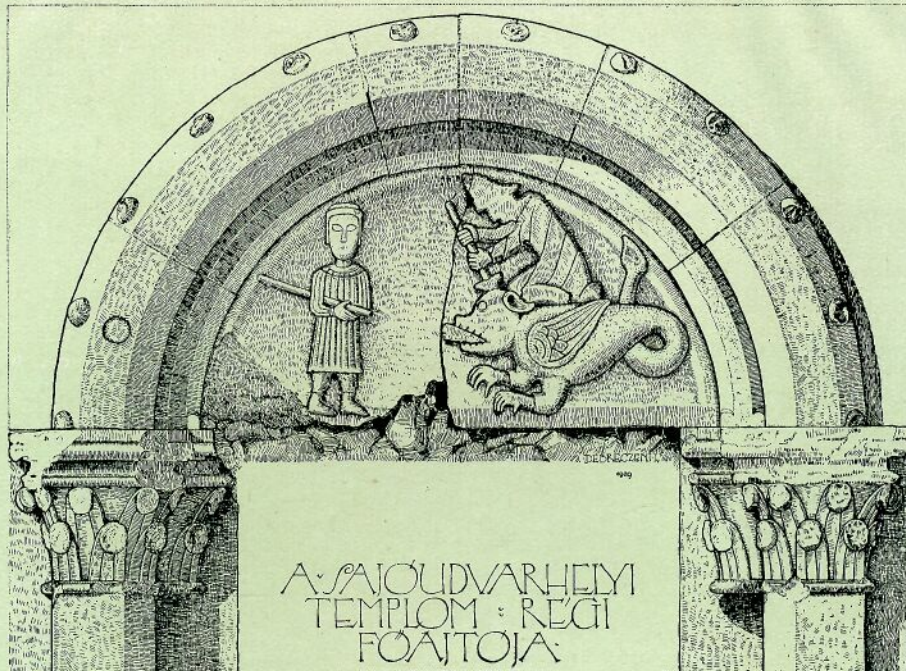
• AL • AKOSI • REF • TEMPLOM •

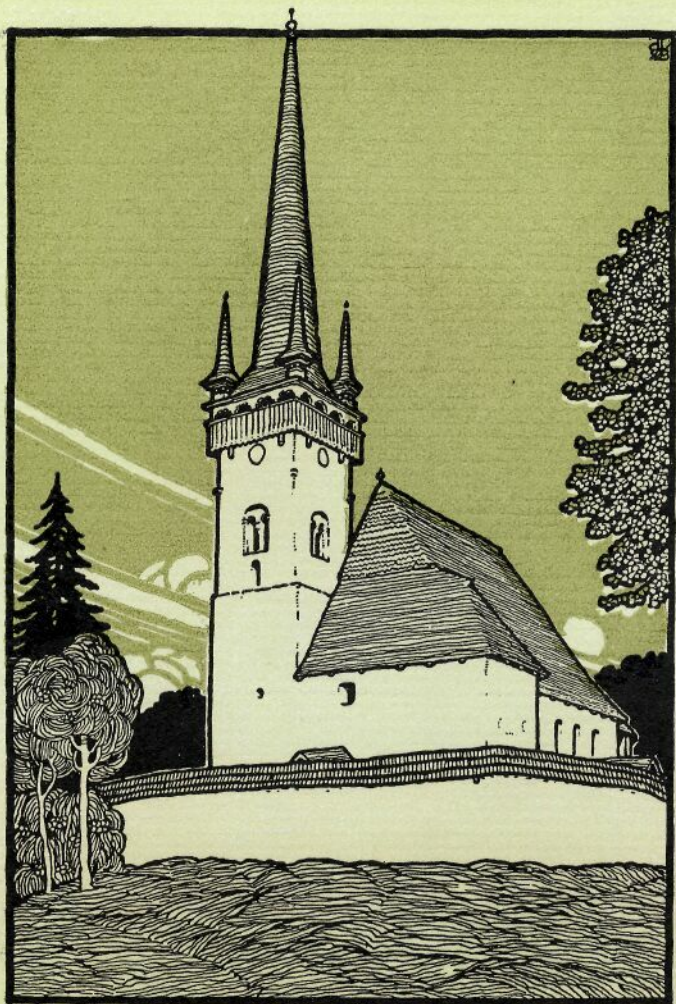

SAJÓUDVARHELY.

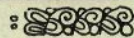
AIAI OUDVARHEIYI
TEPLOM : RECI
FOATOJA

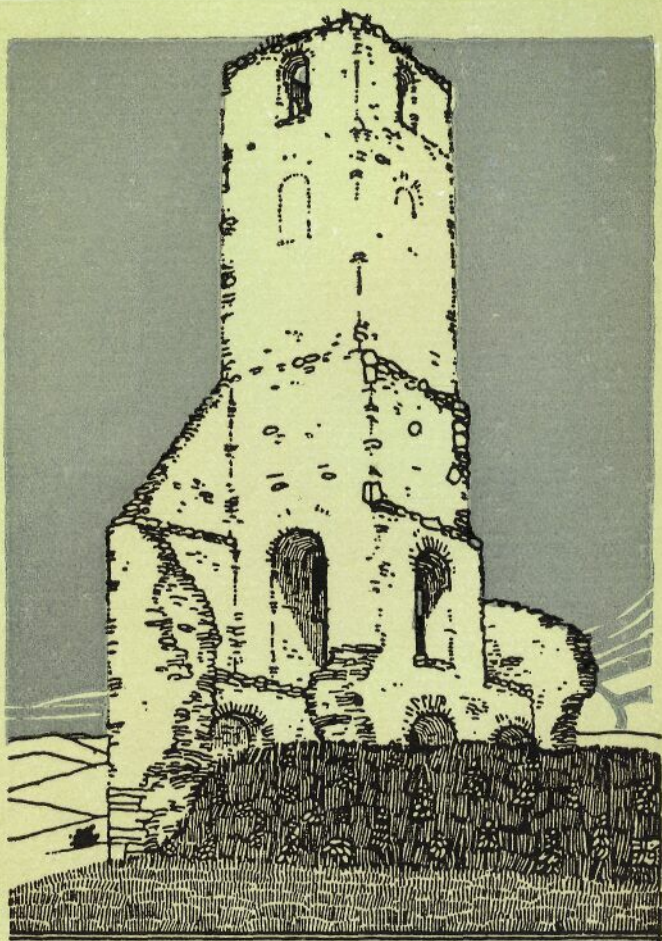

MAGYAR-GYERKMONOSTOR. ❖

CSOMBORD:

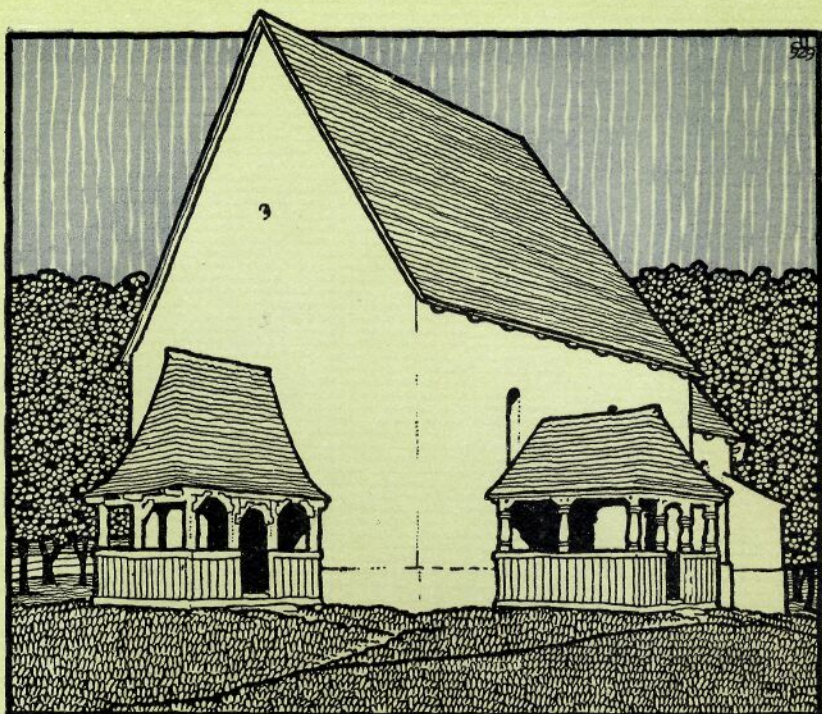

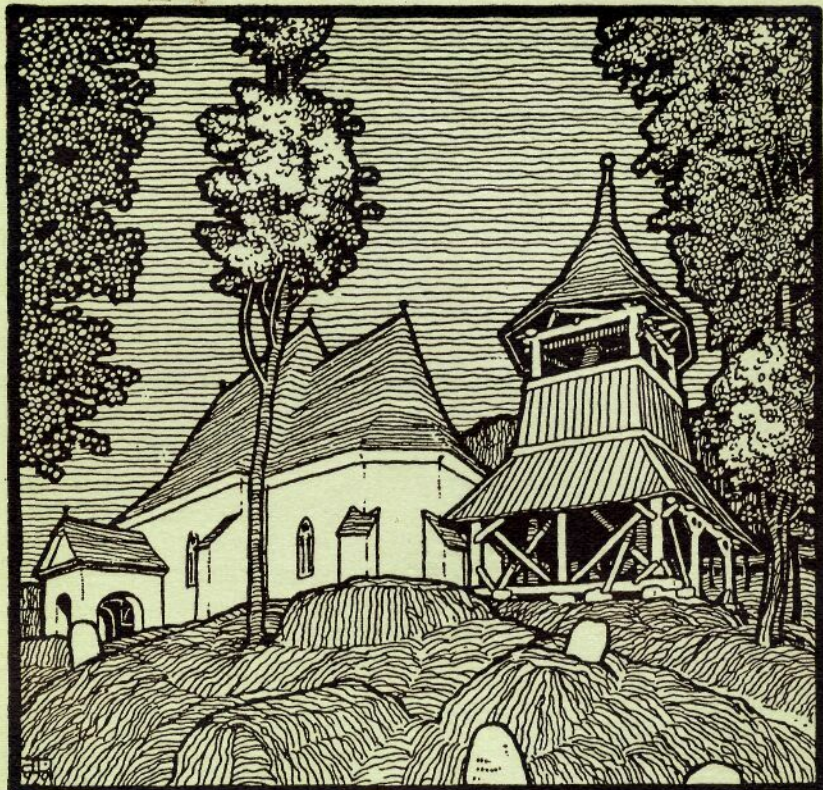
• ÁRPÁDKORI • TEMPLOM • RÓMLAI • BOKAI •

A · MAROSFEALUSI · REGI · TEMPLOM

A • POKA KERESZTURI • TEMPLOM • RÉGI • KÉPE •

•MEZŐVERESEGYHAZA : CINTEREM•

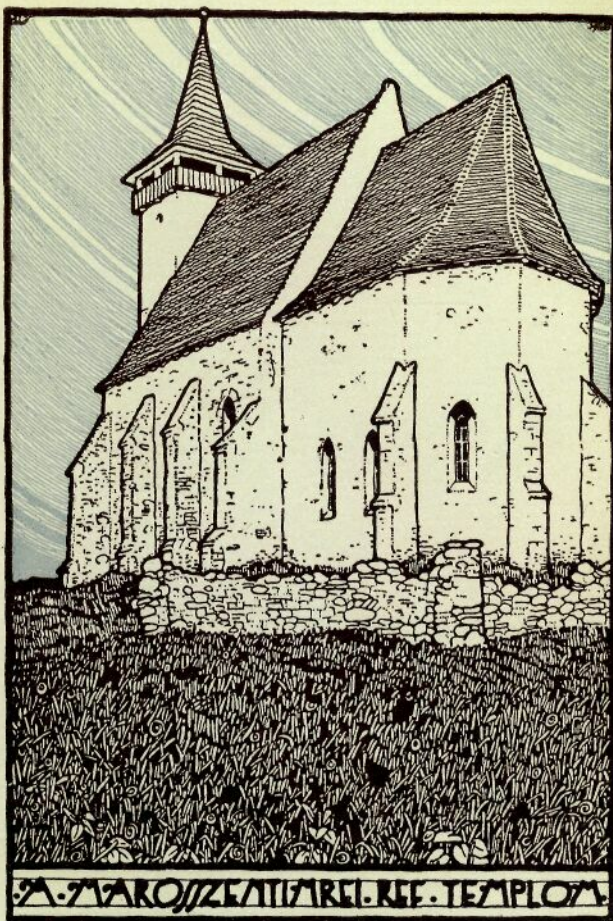
A • BORBEREKI • REF • TEMPLOM •

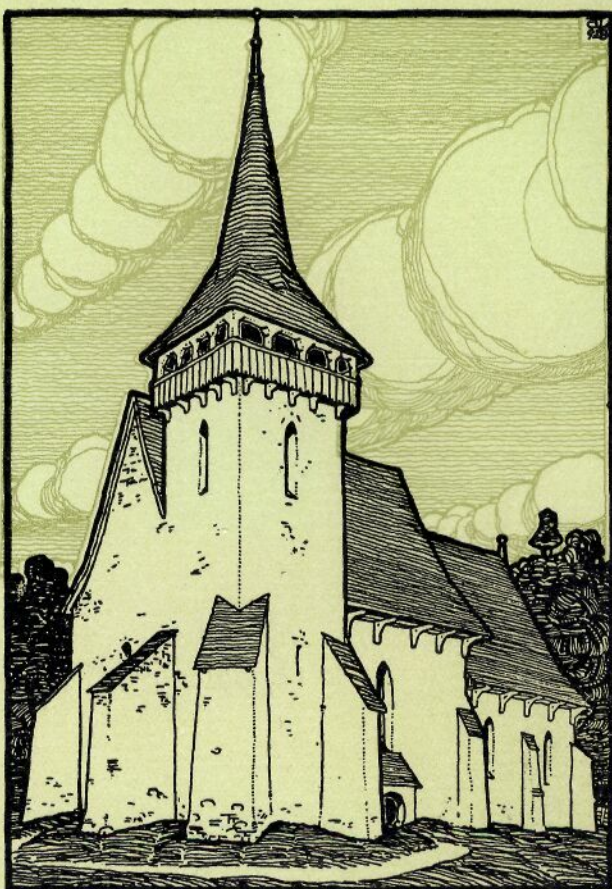

А • БОРБЕРЕКИ • ТЕМПИОМ • КАПУБАСТВАЈА

RESZLET AZ AVINCZI REF. TEMPLOMRÓL

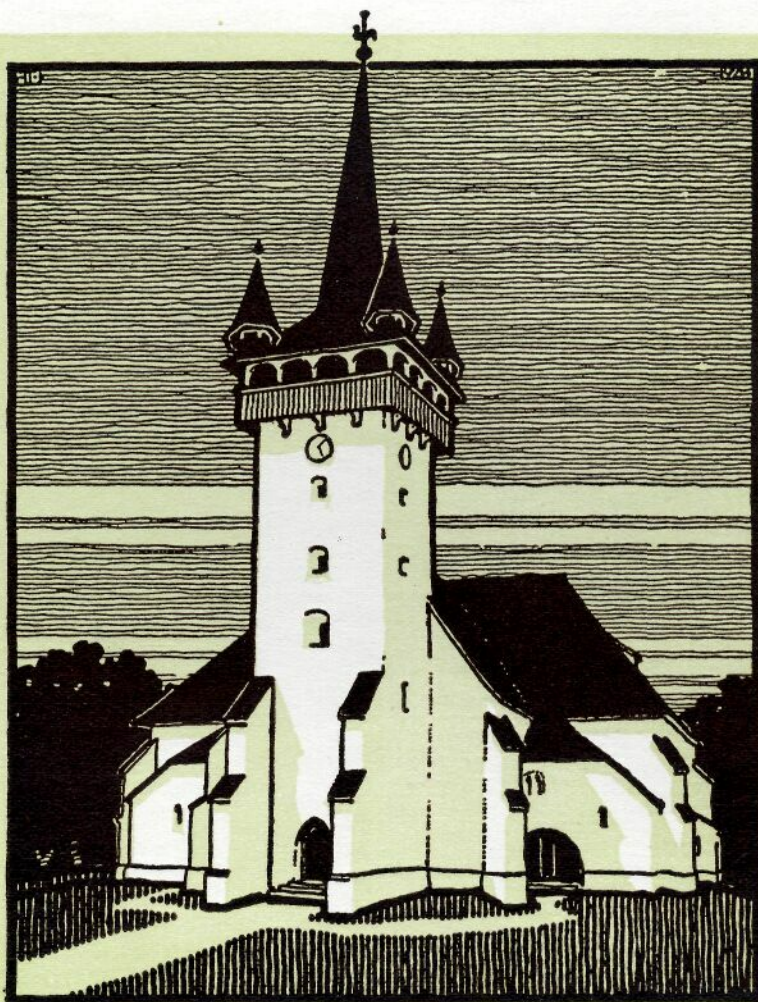

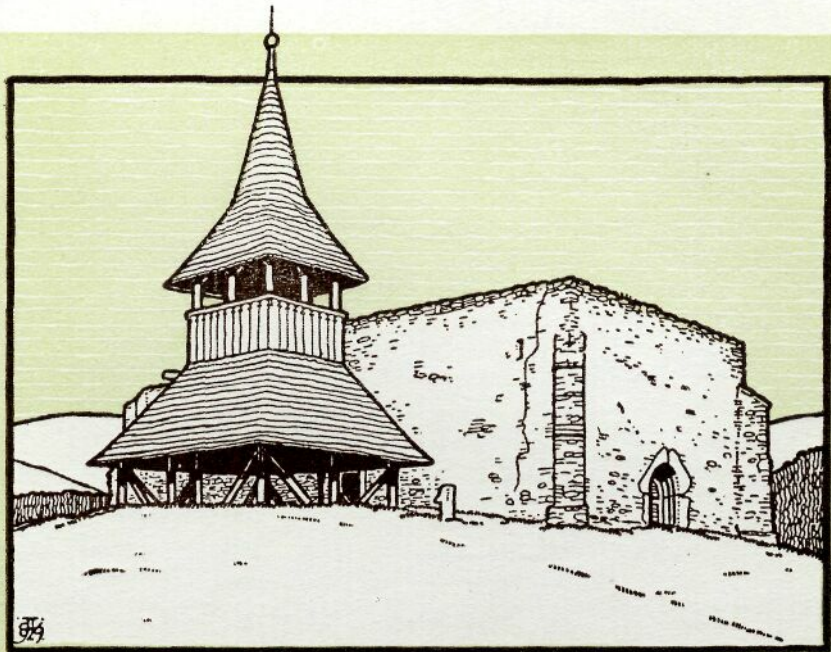
ÁSÓMKEREKI REFORMÁTUS TEMPLOM

REF. TEMPLOM & TANC

A. KRASZNAI REF. TEMPLOM. /SZILVAGY/.

A-MEZOULAKI-ROMTEMPLOM. 23

•MAGYARVALKO•

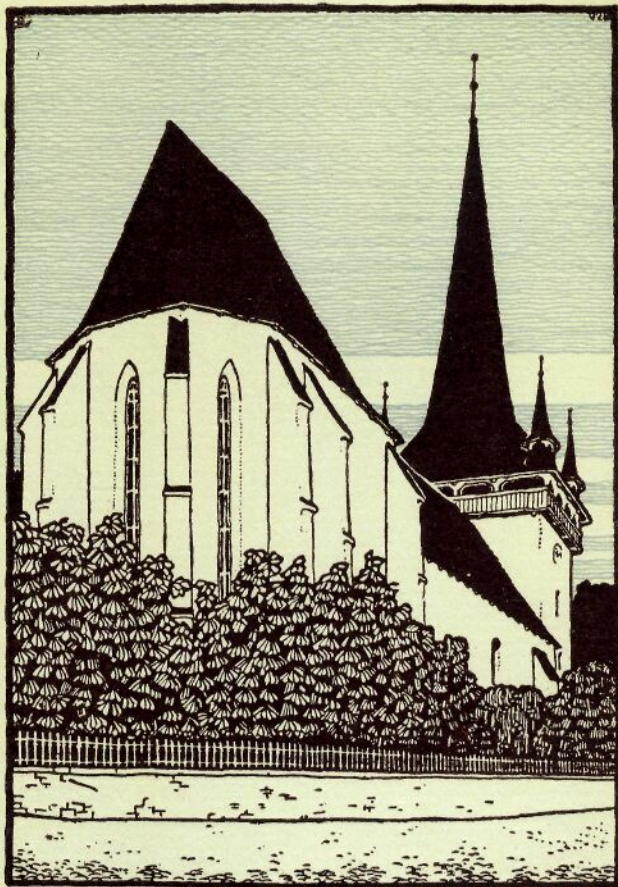

AVALKOI TEMPLON NYUGATI BASTIJA

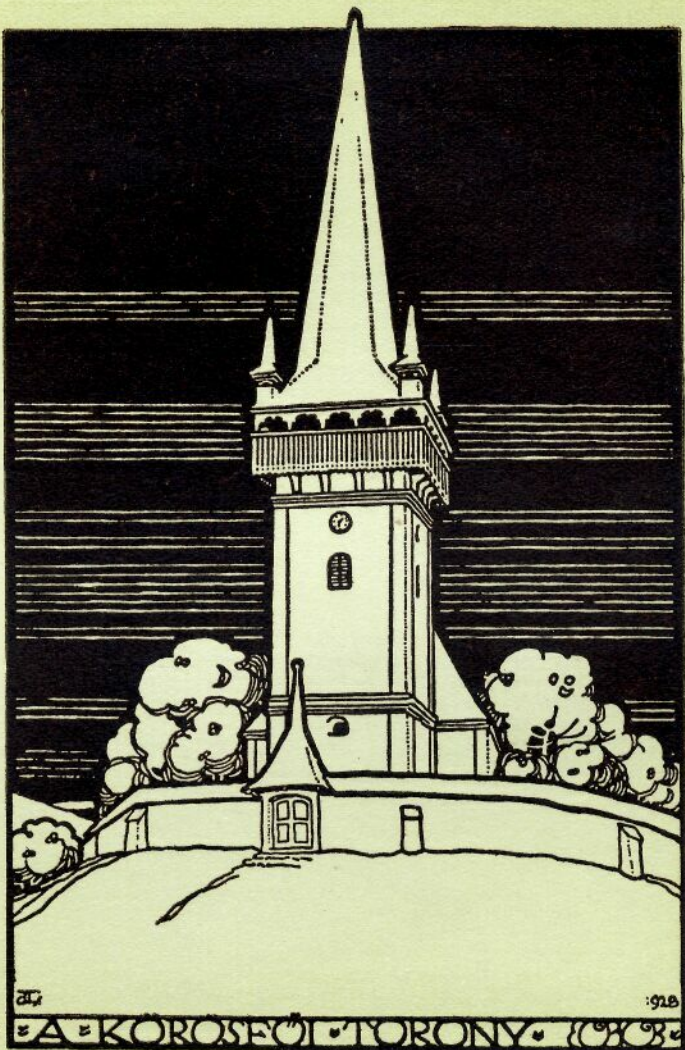

CINTEREM

VICZE

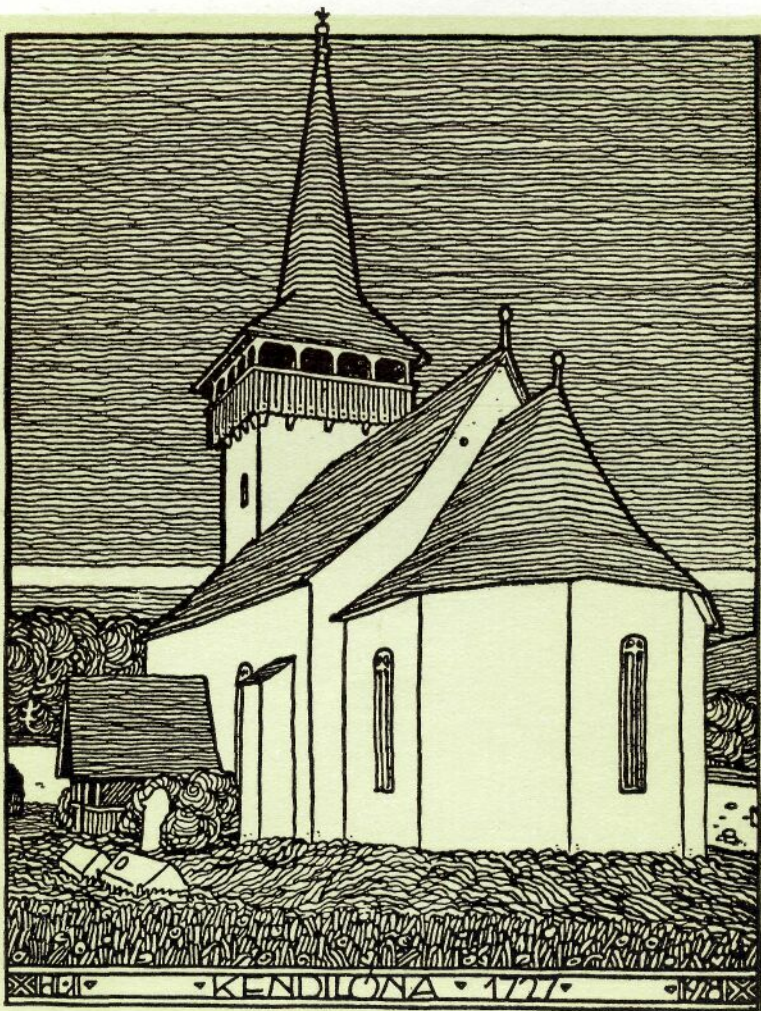
ÁBONYI HUNYADI RÁKÓCSI TEMPLOM

214

:928

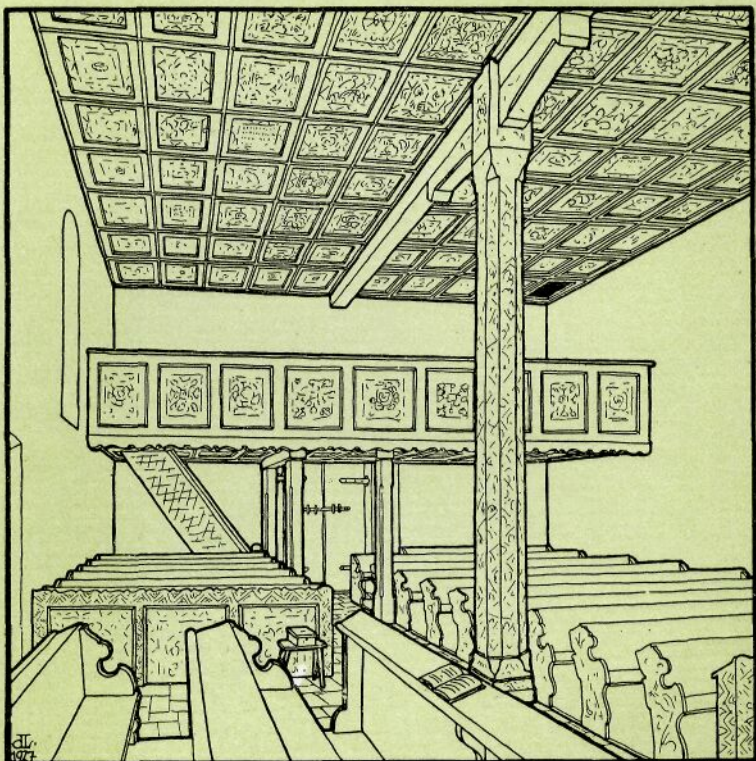
• A • KÖRÖSEÖL • TORONY • 1903 •

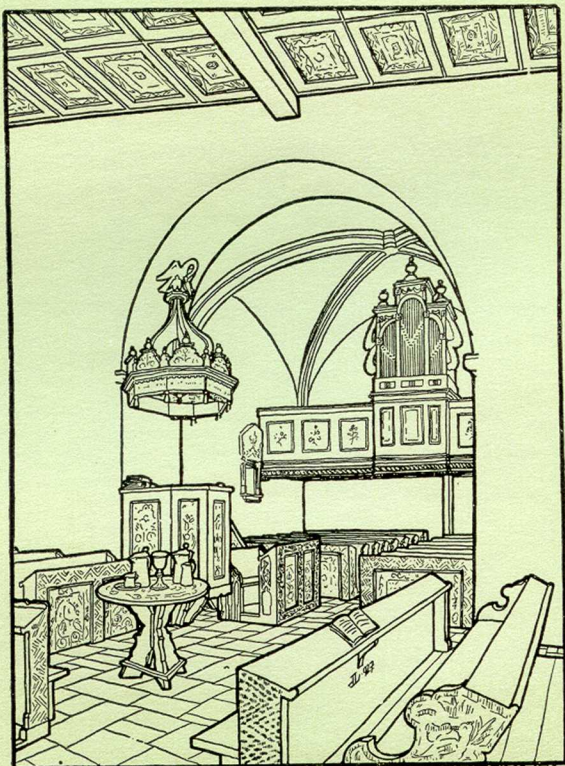

• A • GALAMBODI • CINTEREM •

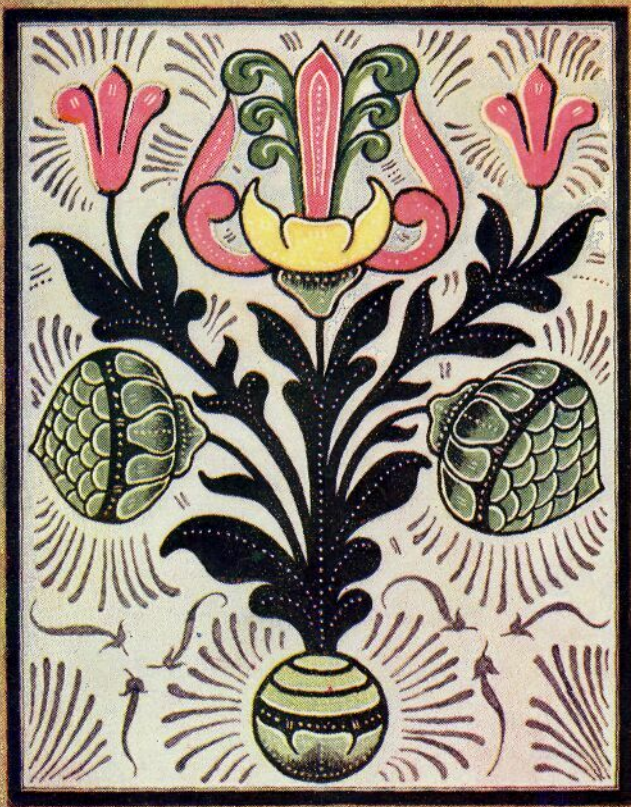

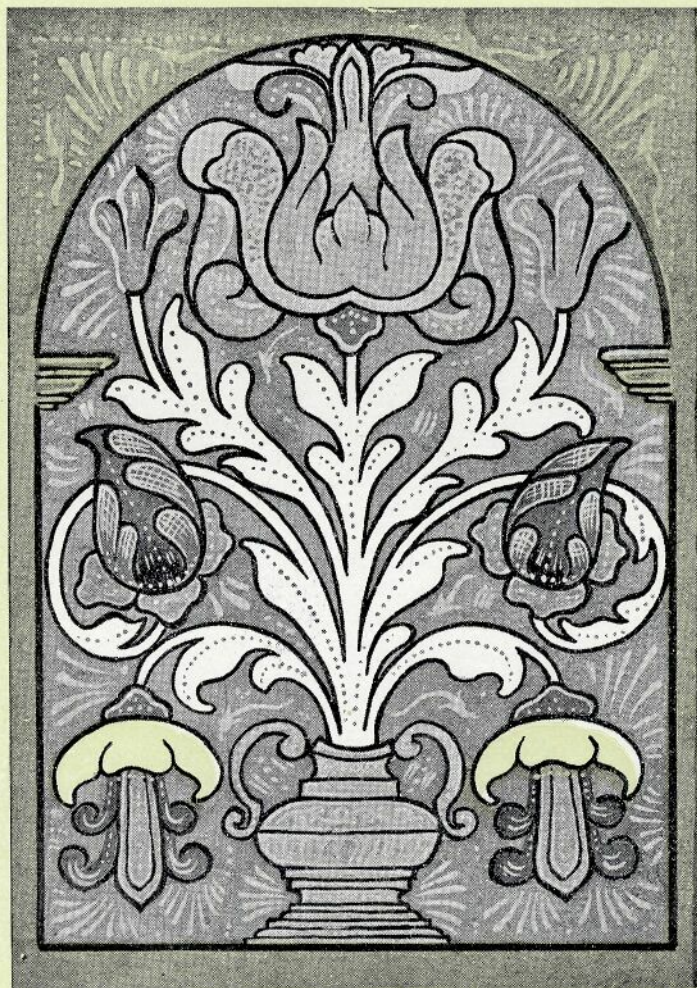
• VISTA I. REF. TEMPLON: BELSO. REF. ZLET. AL. 1699. BOL. VALO. KARZAT. TAL.

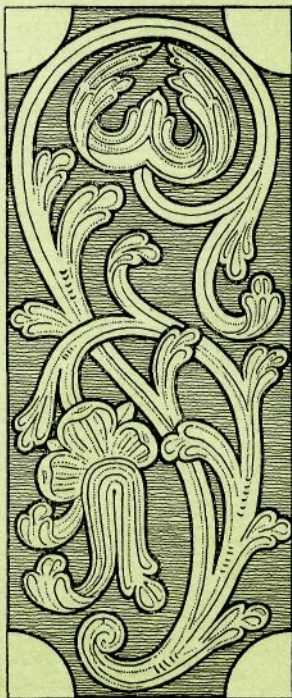
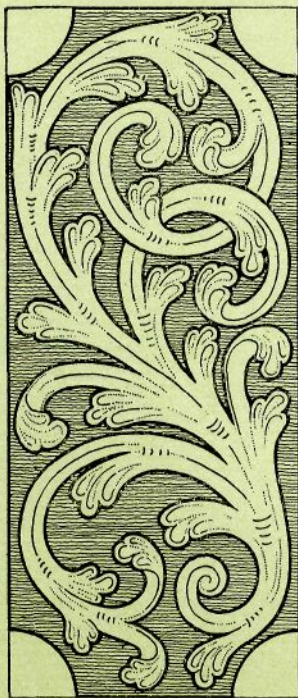
A VISTA REF. TEMPLOM BELSEJE A SZENTELYES

FESETT MŰT. A SZÁSZLÓAI MENNYEZERŐL

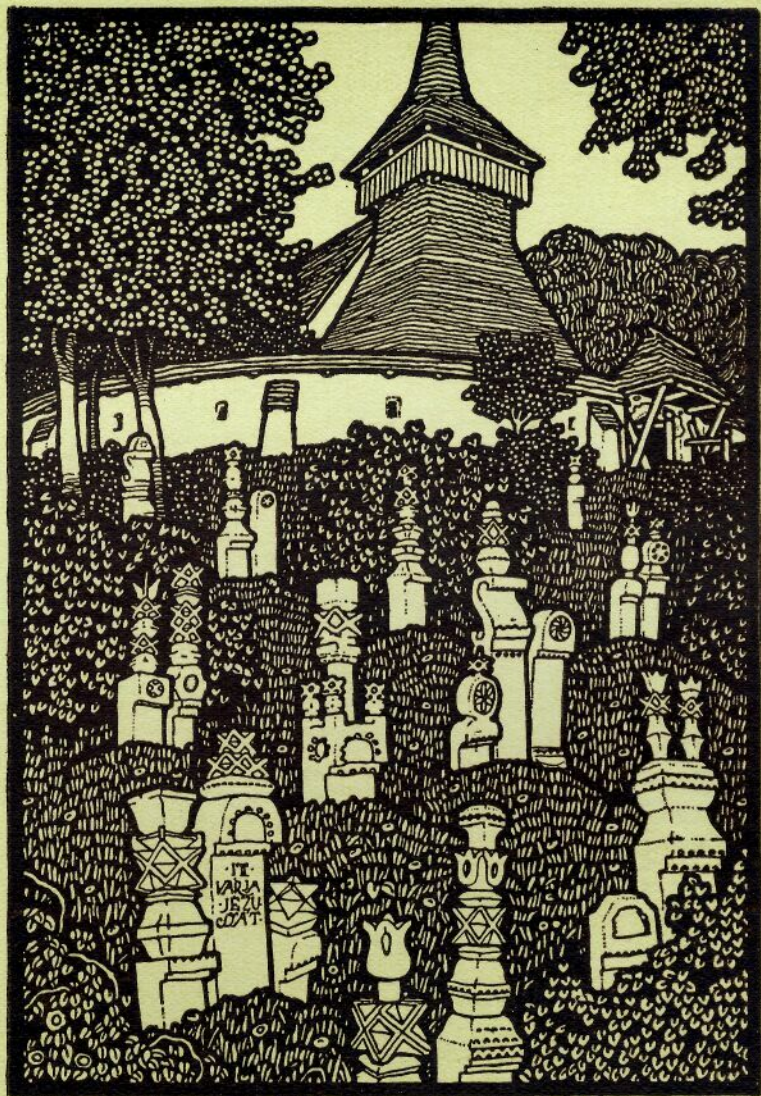
FESETT MŰTÁ A SZÉKESKÉNYI KIRÁLYRÓL

FRAGOTT · KÖDÍSZEK · A · TANCSEI · SZÓSZÉKRŐL

CINTEREMKAPU • KORONKA :: ULO

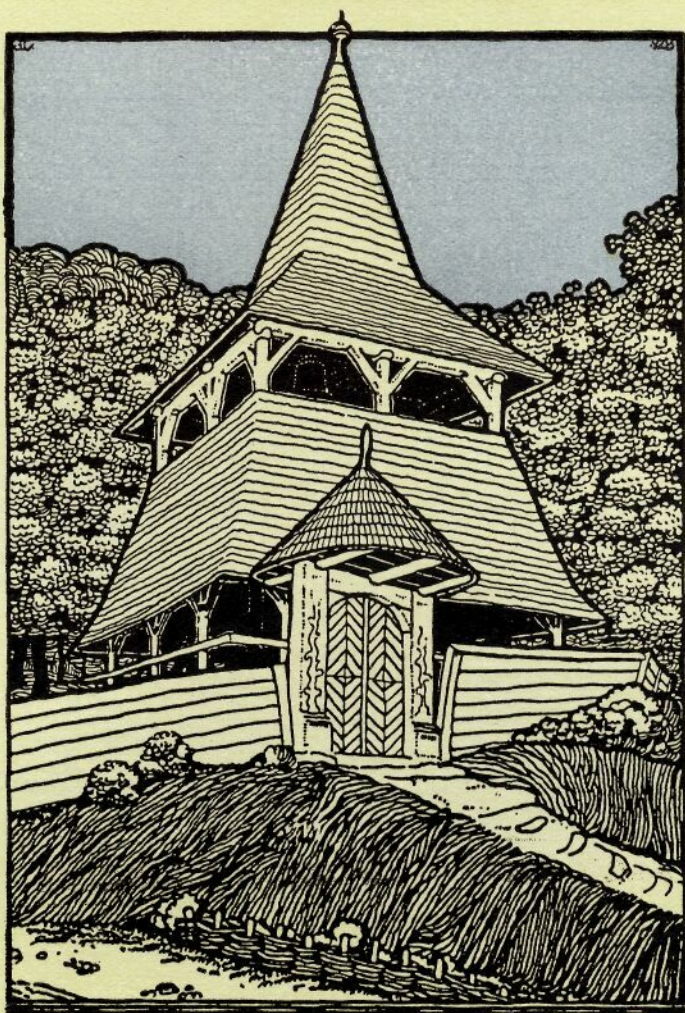

KALOTASZEGI • FESZAK •

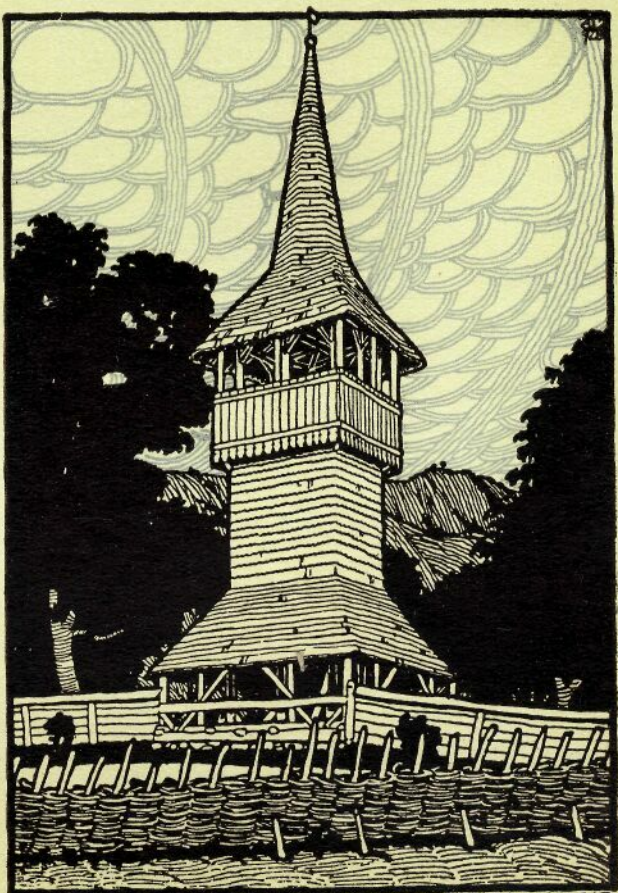

CINTEREMAJTÓ · HARANGLÁB

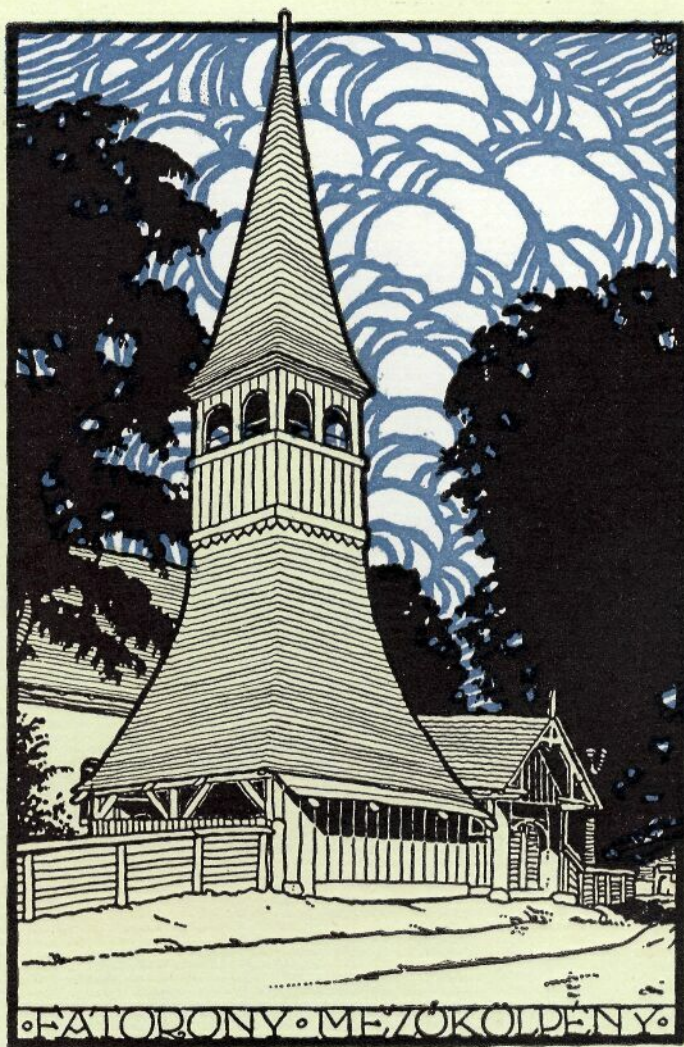
PÓKA

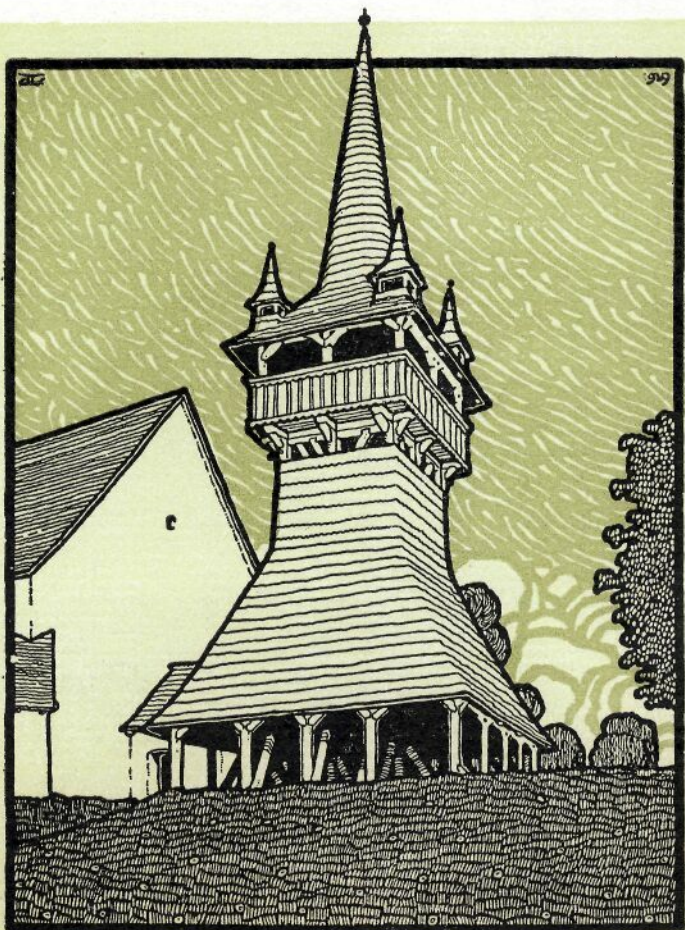
HARANGLAB-CINTEREMKAPU-M-NAGYFÜLPÖS

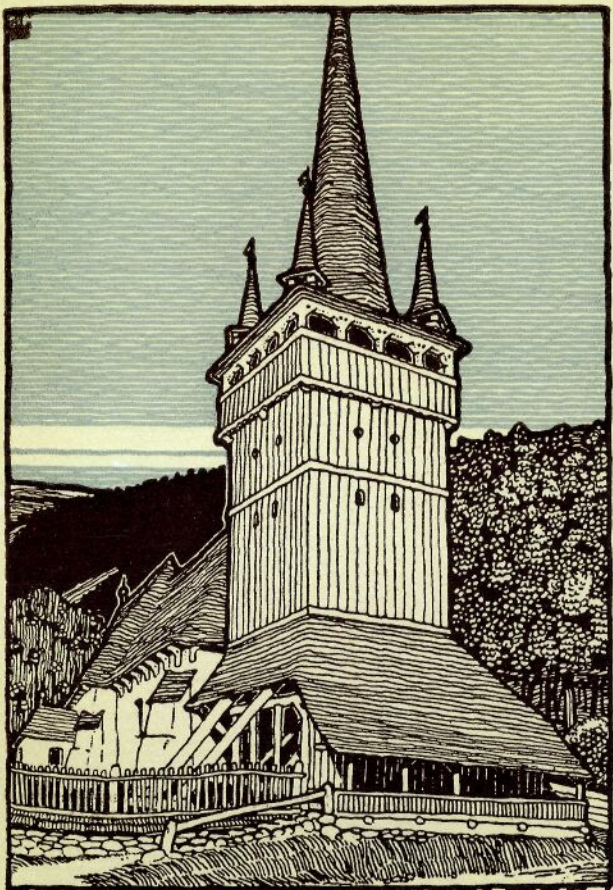
AZ. ORDONGOSFÜZESI · HARANGLAB

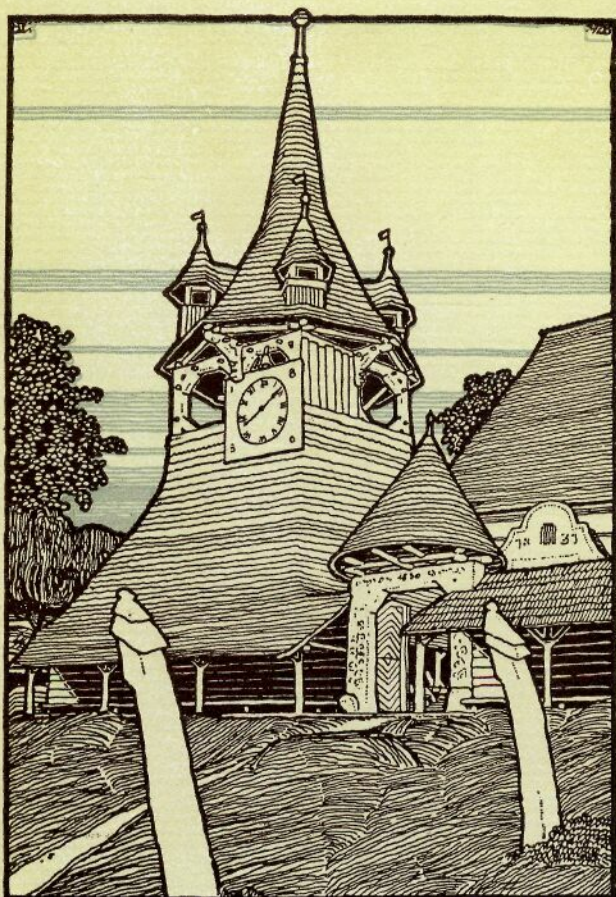
• F A T O R O N Y • M E Z O K Ö L D E N Y •

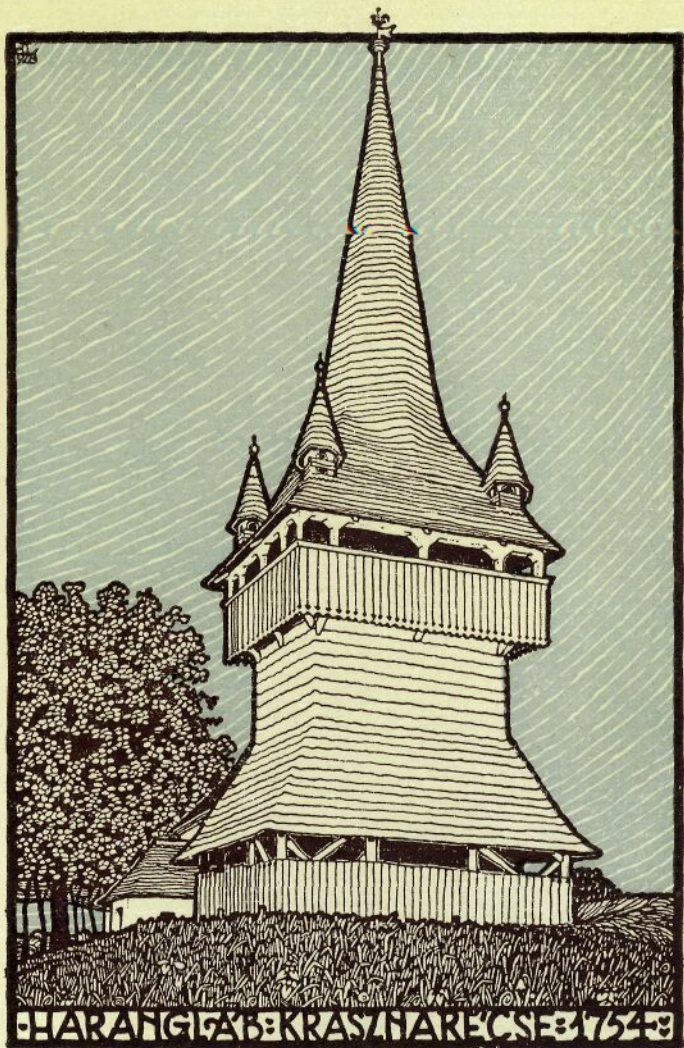
A·M·BIKALI·REGI·MARANGLAB

A KETESDI-FATORONY-7KALOTACZEG-7

A. MEZOCSEVÁRI · HARANGLAB · 1881

CHARANGABE KRAS NARECS 1928